

GÖTEBORGS UNIVERSITET
SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN

Examensarbete för Master

i sociologi med samhällsanalytisk inriktning, 30 hp

Förklara skulden – Sanera skammen
En analys av överskuldsattas berättelser

Jane Pettersson

Handledare: Bengt Larsson
Vårterminen 2012

Abstract:

Title: Explain the Debt – Purge the Shame. An Analysis of Over indebted narratives

Author: Jane Pettersson

Supervisor: Bengt Larsson

Being in-debt is considered “normal” in a sense since we are in many ways required to become in-debt in order to provide a place to live, appliances and furniture or to get an education. Many of these necessities we pay for in retrospect. The economic system is organized around consumption both when we have and do not have money to cover the expenses. Being too much in-debt though, is not considered “normal”. Overindebtedness not only entails serious debt problems, people in this situation also experience that others perceive them as morally lacking consequently leading to feelings of shame.

Through qualitative interviews with insolvents this report aims to provide a greater understanding for people living greatly in debt. The social and emotional realm of their situation is the focus of this research and the way they narrate their story of indebtedness to make sense of their situation. The purpose of this report is to answer the following questions: How do insolvents describe, explain and give meaning to their situation?; What forms of shame do these insolvents express and what role does shame play in how they relate to their situation?; What significance do meetings with authorities and the decision to undergo Debt Reconstruction have for their self-image and the way they deal with experiences of shame?

The interviewees explain their overindebtedness as being a result of outer causes they could not foresee and therefore beyond their control not as a consequence of financial carelessness. Still, they experience different types of shame and shaming from others depending on the social relations in which shame is given and taken. Meeting authorities can either be a situation where one is shamed or one where claims of sympathy are being met. In the narratives the need for sympathy is expressed, being met with sympathy reduces the feelings of shame repairing their self-image and heals social bonds.

Keywords: Insolvency, Overindebtedness, Narrative, Shame, Self-image, Sympathy

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
<i>1.1. Syfte och frågeställningar</i>	5
2. Tidigare forskning	6
<i>2.1. Orsaker till överskuldsättning</i>	6
<i>2.2. Skuldproblematikens tre stadier</i>	8
<i>2.3. Konsekvenser av överskuldsättning</i>	9
<i>2.4. Ansökan om skuldsanering och mötet med myndigheter</i>	10
3. Teori	12
<i>3.1. Emotioner och normer</i>	12
<i>3.2. Olika typer av skam</i>	14
<i>3.3 Redogörande förklaringar</i>	15
4. Metod	17
<i>4.1. Urval</i>	18
<i>4.2. Genomförande och etik</i>	18
<i>4.3. Bearbetning och tolkning av det empiriska materialet</i>	19
<i>4.3.1. Narrativanalys</i>	20
<i>4.4. Förförståelse</i>	21
5. Analys	22
<i>5.1. Orsaker och bakgrund till överskuldssättningen</i>	23
<i>5.1.1. Andra aktörers ansvar</i>	26
<i>5.1.2. Vem man är som blir överskuldssatt</i>	28
<i>5.2. Sociala konsekvenser av överskuldssättningen</i>	30
<i>5.2.1. Vem man är i relation till schablonbilden av den överskuldssatte</i>	34
<i>5.3. Mötet med myndigheter och beviljandet av skuldsanering</i>	37
<i>5.3.1. Upplevelser i samband med beviljandet av skuldsanering</i>	41
6. Sammanfattning	44

1. Inledning

Många av de varor och tjänster vi konsumerar idag så som el- och telefontjänster, sophämtning, vitvaror, möbler, bilar och bostäder o.s.v. betalar vi för i efterhand genom någon form av kredit eller lån. Att vara så kallat kreditvärdig, med andra ord inte ha betalningsanmärkningar, har idag för de flesta blivit en grundläggande förutsättning för ett normalt fungerande liv i det vi lite tillspetsat kan kalla för ett kreditsamhälle (Larsson 2012; Kronofogden 2008). De svenska hushållen har under lång tid ökat sin belåning. Den vanligaste formen av lån är idag lån till bostad men även andra former av krediter är vanliga (Konsumentverket 2003; Larsson 2012). År 2008 uppgick de svenska hushållens skulder till 1985 miljarder, 1284 miljarder av dessa bestod då av bostadslån, och 135 miljarder av konsumtionslån (Sandvall 2008: 19).

Normen ”spara först - köp sen” har bytts mot ”köp först - betala sen”. Det sätt på vilket det ekonomiska systemet är organiserat bygger alltså på att vi konsumerar både när vi har och inte har pengar (Poppe 2008:12). Att ha lån eller använda sig av olika former av krediter, är alltså inget problem, snarare det ”normala”. Det är inte förrän en person inte kan betala sin fordran till kreditgivaren eller borgenären, som det uppstår ett skuldproblem och den skuldsatte riskerar att förlora sin kreditvärdighet. När en kredit- eller låntagare inte följer överenskommelsen gentemot borgenär kommer detta fortfarande att betraktas som såväl ett kontraktsbrott som ett normbrott.

Begreppet överskuldsatt används för att beskriva dessa allvarliga skuldproblem. Men inte heller detta begrepp är utan mångtydigheter. I tidigare forskning kring överskuldsättning används begreppet på olika sätt och får olika innebörd. En vanligt förekommande definition utgår ifrån hushållens egen uppfattning om sina betalningsmöjligheter. Personen är då överskuldsatt om hon eller han själv upplever sig ha återkommande problem med att betala sina räkningar (Kronofogden 2008). Ett annat sätt att definiera överskuldsättning är att använda begreppet kvalificerat insolvent som innebär att en person är överskuldsatt då: ”... denne inte har någon möjlighet att infria sina åtaganden allteftersom skulderna förfaller till betalning och att dennes oförmåga inte endast är tillfällig” (Konsumentverket 2003: 7, för en mer utförlig diskussion om begreppet och dess konsekvenser se bland annat Sandvall 2011: 16-18; Kronofogden 2008: 52-56).

Att vara överskuldsatt innebär dock inte bara ekonomiska bekymmer utan också sociala och emotionella. Många av dem som lever med dessa bekymmer upplever sig som

misstänkliggjorda av andra, som om de vore bärare av moraliska brister. Att vara överskuldssatt är skamfyllt (Jacobsson 2003). Kreditvärdigheten kan alltså sägas ha fått en symbolisk funktion som värdighetsmarkör idag som skiljer ut en grupp från en annan (Sandvall 2011: 19).

1994 skapades den skuldsaneringslag som genom Kronofogdens ombesörjande gjorde det möjligt att bli skuldfri utan att betala tillbaka hela skuldsumman. För att Kronofogden skall kunna bevilja en person skuldsanering måste ett antal krav uppfyllas. Bland annat skall personen vara just kvalificerat insolvent. Hur stor skulden måste vara är inte bestämt i lag utan avgörs från fall till fall av Kronofogden. Lagen har sedan den skapats genomgått ett antal förändringar som gjort det lättare för fler att komma ifråga för skuldsanering. År 2011 inkom 8452 ansökningar om skuldsanering till Kronofogden varav 5327 beviljades (www.kronofogden.se; Sandvall 2008:19; KF 2012).

Som vi skall se i avsnittet om tidigare forskning involverar överskuldssättning en rad emotionella processer förknippade med en omvärdering av självet utifrån både externa och interna föreställningar om vad överskuldssättningen innebär och vem som drabbas. Överskuldssatta plågas inte minst av skamkänslor. Tidigare forskning har flera beröringspunkter med föreliggande rapport men använder inte narrativanalysens eller emotionssociologins fulla potential för att skapa förståelse av de överskuldssattas erfarenheter. För att kunna göra detta krävs en ansats som både tar hänsyn till såväl narrativens identitetsskapande funktion och till emotioners betydelse, vilket är grundläggande för denna rapport.

I denna kvalitativa studie av överskuldssattas berättelser om sin livssituation, möter vi människor när de befinner sig i en specifik del av överskuldssättningens process. De har samtliga ansökt och blivit beviljade skuldsanering och är därmed så kallat kvalificerat insolventa.

1.1.Syfte och frågeställning

Överskuldssättning är ett angeläget samhällsproblem men framförallt är det ett allvarligt bekymmer för dem som lever med det. Syftet med denna rapport är att ge en djupare förståelse för överskuldssattas upplevelser, meningsskapande och de sociala och emotionella aspekterna av överskuldssättning. Förhoppningsvis kan denna rapport också leda till reflektioner kring på vilket sätt myndigheter påverkar och kan underlätta överskuldssattas situation. Rapporten berör följande frågeställningar:

- Hur beskriver och förklarar överskuldssatta själva sin situation, och vilken betydelse har berättelsen?
- Vilka olika former av skam ger de överskuldssatta uttryck för och vilken roll spelar dessa i hur de skuldssatta förhåller sig till sin situation?
- Vilken betydelse har mötet med berörda myndigheter och beslut om skuldsanering för självbilden och skamhanteringen?

2. Tidigare forskning

Enligt Kronofogdens rapport *Alla vill göra rätt för sig* (2008) beräknades överskuldssättningen kosta samhället 30 - 50 miljarder per år. Oavsett definition av överskuldssättning menar man i både akademisk forskning och i myndighetsrapporter att så väl skuldssättningen som överskuldssättningen ökar både i Sverige och i övriga Europa. Detta förklaras mot bakgrund av att bankernas utlåning och andra kreditgivningarna ökade dramatiskt efter avregleringarna på kreditmarknaden på 1980-talet. Samtidigt som det blev enklare att låna pengar ökade också risken för att bli överskuldssatt (Larssons 2012; KF 2008). Nedan ges en kortfattad bild av vad forskning har att säga om överskuldssättningens orsaker, konsekvenser och om hur överskuldssatta upplevt mötet med myndigheter i skuldsaneringsprocessen.

2.1. Orsaker till överskuldssättning

En återkommande förklaring som ges i tidigare forskning till varför hushåll hamnar i överskuldssättning är att många olika faktorer samverkar på både individ och samhällsnivå, och att överskuldssättning därför inte kan sägas vara *en* företeelse (Sandvall 2008; Sandvall 2011; Kronofogden 2008).

Den ökade skuldssättningen bland hushåll leder enligt den norske forskaren Poppe (2004) till att hushållens ekonomiska marginaler minskat. Därmed, menar Poppe, ökar också sårbarhet inför sådant som ligger bortom det enskilda hushållets kontroll så som till exempel förändringar på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och kredit- och räntemarknader (ibid). I en annan kvantitativ Norsk studie av överskuldssättning (Tuft 2004) hävdas att man bör skilja på grupper med små ekonomiska marginaler och hushåll med låg inkomst. Låginkomsttagarna utgör enligt studien 10 % av de överskuldssatta, vilket Tuft menar visar att

överskudsättningen inte skall förstås som ett problem som främst drabbar fattiga, istället förklaras överskudsättning bero på obalans mellan inkomst och utgifter. De flesta hushållen klarar av att hantera sin ekonomi och förhindra överskudsättning, även bland dem med låg inkomst. När ett hushåll som lånat till bostad, varor och personlig konsumtion, råkar ut för oförutsägbara händelser som till exempel skilsmässa, sjukdom eller arbetslöshet, riskerar balansen mellan utgifter och inkomster rubbas och leda till överskudsättning (ibid).

I Kronofogdens rapport (2008) hävdas motstridigt att det å ena sidan inte är en viss kategori av hushåll som drabbas av överskudsättning men samtidigt också att individer med låg utbildning, låg inkomst och ointresse kring den egna ekonomin är överrepresenterade bland dem som har problem med överskudsättning (KF 2008). Vidare visar studier på hur regelsystemen för statliga och andra ersättnings uppbyggnad ibland kan påverka överskudsättning. Bland annat pekar man på att obetalda underhållsstöd och återkrav av utbetalda bostadsbidrag kan bli skuldbördor för hushåll med små marginaler (KO 2003; Sandvall 2011:16).

Företagare som valt att bedriva verksamhet som enskild firma snarare än som aktiebolag är högt representerade bland dem som söker skuldsanering. När ett sådant företag drabbas av svårigheter riskerar detta då att påverka såväl den enskilde som dennes familj (KO 2003; KF 2008)

Överskudsattas bristande kunskaper kring den egna privatekonomin framhålls i undersökningar som en bidragande orsak till överskudsättning. Samtidigt menar de överskudsatta själva i rapporter att mer kunskap inte hade kunnat förhindra att de hamnat i skuldproblem, snarare hade de enligt egen utsago behövt en kristallkula för att ha kunnat förutse överskudsättningen (KO 2003; KF 2008). Att överskudsatta själva har en annan bild av situationen kan ha att göra med att de ovan nämnda avregleringarna innebär höga krav på den enskilda individen eller det enskilda hushållet att planera och kalkylera med händelser som skilsmässa, sjukdom, arbetslöshet, räntehöjningar, konkurs osv. (KF 2008; Tufte 2004; Poppe 2004).

Poppe (2008) visar i den kvalitativa intervjustudien av överskudsatta i Norge att förklaringar till skuldproblem där individen klandras är vanliga. Detta menar Poppe hänger samman med den utbredda synen på individen som välinformerad och ekonomiskt rationell. Ett tecken på detta är att varhelst dessa problem diskuteras finns moraliska undertoner närvarande med fokus på hur skuldsatta tidigare spenderat sina pengar och vilka prioriteringar de gjort (2008:27).

I Kronofogdens rapport (2008) redogörs för två framträdande bilder av den överskuldssatte och av orsakerna till dennes situation, bilder som framkommit i den kvalitativa undersökning där borgenärer, överskuldssatta och allmänhet tillfrågats om sin syn på överskuldssättning. Dessa två bilder beskrivs i rapporten som "Slarvern" och "Den otursförföljde". Den förste är, enligt de tillfrågade, en person som har sig själv att skylla för sin situation eftersom hennes skulder beror på ett omoraliskt och lättsinnigt ekonomiskt agerande. Den andra personen uppges istället vara någon som drabbats av överskuldssättning på grund av oförutsägbara händelser som arbetslöshet eller sjukdom, och kan därför inte klandras (ibid).

2.2. Skuldproblematikens tre stadier

Vägen in i överskuldssättning sker ofta i en långsam process av allt större svårigheter men ibland även plötsligt (Poppe 2008; Sandvall 2008; Sandvall 2011). Poppe (2008) beskriver ett generellt mönster i sina intervjuades utsagor. Skuldproblematiken utvecklas i tre mer eller mindre väl avgränsade stadier, där sätten att hantera skulderna påverkas av i vilket fas den skuldssatte är, och vilken social mening som kopplas till skulderna (2008:112 ff.).

I det första stadiet uppfattas skulderna generellt inte som allvarliga hot av individen och de åtgärder som vidtas syftar till att bevara sitt levnadssätt. Ett sätt att försöka hantera situationen är att ta på sig ytterligare lån. Poppe (2008) beskriver vad han kallar för sociala strategier som till exempel att "stoppa huvudet i sanden" i hopp om att problemen skall försvinna. Denna strategi handlar om att fortsätta det sociala livet som förut samtidigt som man drar ned på den konsumtion som inte syns utåt eller påverkar det sociala livet. Sociala relationer, förpliktelser och åtagande gentemot nära och kära väger tyngre än förpliktelser mot borgenärer men leder ofta till att skulderna växer (2008:114- 119).

Den största skillnaden mellan det första och *det andra stadiet* är, enligt Poppe (2008), att den skuldssatte nu inser allvaret i den ekonomiska situationen. Intervjupersonerna beskriver många chockartade situationer av insikt kring skulderna i denna period. Nu prövas många olika strategier för att hantera situationen och skulderna, bland annat reducera skuldkostnader genom att förhandla med borgenärer och lägga om lån. Detta är oftast en tid av kaos och turbulens. Många upplever känslor av hopplöshet och drabbas av depressioner, och familjer splittras. Försöken att reducera kostnaderna innebär oftast dramatiska förändringar som påverkar familjers sätt att leva på ett direkt sätt. Att ge upp vissa delar av den sociala identiteten kan dock fortfarande vara otänkbart vilket leder till att många tar på sig ytterligare

krediter för att hantera situationen, till exempel för att rädda det egna företaget eller kunna bo kvar i samma område som tidigare (Poppe 2008: 120-129).

Under det *tredje stadiet* av skuldprocessen blir det uppenbart för den skuldsatte att de strategier som användes tidigare för att hantera situationen och rädda sin livsstil och sociala identitet, har varit förgäves. Poppe (2008) hävdar att gemensamt för de intervjupersoner han hört, är att de nu alla inser att sättet de levt på måste omorienteras och en ny social identitet byggas upp. Den skuldsatte står nu med en permanentad och övermäktig skuld. Den skuldsatte bryr sig nu inte längre om att följa de kontrakt eller överenskommelse man gjort med borgenärer eftersom man nu ser det hopplösa i den ekonomiska situationen samtidigt som livet går vidare. Det moraliska ansvaret gentemot sig själv och sin familj blir nu allt viktigare, och stödet från familjen och vännerna likaså. Man oroar sig mycket för barnen och använder många gånger de pengar som skulle gått till att betala skulder, för att istället se till att barnen har det de behöver vad gäller kläder, fritidsintressen och liknande (Poppe 2008:129 ff.).

2.3. Konsekvenser av överskuldssättning

Som vi sett ovan är inte bara den ekonomiska situationen som hotas av skuldproblemen utan också den sociala och den hälsomässiga. Även om det hitintills inte genomförts någon forskning som explicit analyserat överskuldssättningen ur ett emotionssociologiskt perspektiv, finns det ändå många beskrivningar av hur människor som lever med överskuldssättning upplever sig som jagade, hotade och bestraffade, och att de upplever skam. Skammen beror på misslyckandet med att leva upp till andras förväntningar och att man känner sig ansvariga för både eget och andras lidande (Poppe 2008:178; Jacobsson 2003; Sandvall 2008: 87).

Den överskuldssatta lever med andra ord under en enorm påfrestning och är också i högre grad än andra drabbade av stressrelaterade sjukdomar och har också generellt ca 35 % lägre hälsovärden än övriga befolkningen (KF 2008; Jacobsson 2003).

I forskning hävdas att överskuldssatta ofta hemlighåller det faktum att de är skuldsatta eller genomgår skuldsanering eftersom man skäms för att man inte klarat ut sin ekonomiska situation själv. Man försöker också undvika att konfronteras med vidden av skuldproblemen genom att fly på olika sätt, till exempel genom att slänga brev från myndigheter och borgenärer, eller flytta. För att undvika stigmatisering väljer många att ljuga eller hemlighålla sin situation för andra. Rädslan för stigmatisering kan vara så stark att alla andra

konsekvenser av överskudsättningen får underordnad betydelse (Poppe 2008: 183ff.; Kronofogden 2008; Jacobsson 2003; Sandvall 2011: 74).

Att inte betala för de varor eller tjänster man köpt innebär, enligt Poppe (2008), att bryta mot en grundläggande konvention i samhället, vilken Poppe kallar ”återbetalningsnormen” (2008:11). När överskudsättningen är ett faktum kommer den skuldsatte inte längre kunna följa normen till skillnad från det stora flertalet andra i samhället. Detta påverkar den skuldsatte både på ett personligt och socialt plan eftersom det anses vara en dygd att betala tillbaka det man lånat, att inte göra det betraktas som omoraliskt och som tecken på opålitlighet och oärlighet (Poppe 2008: 185). Med ett liknande resonemang kommer Sandvall (2008) i sin kvalitativa intervjustudie fram till att kreditvärdigheten inte bara påverkar de ekonomiska aspekterna av livet utan även den skuldsattes självkänsla och även människors syn på vad som ingår i det fullvärdiga medborgarskapet. Sandvall menar att kreditvärdigheten därmed har en symbolisk funktion som värdighetsmarkör. Flera av de intervjupersoner hon hört säger att de återfått känslan av fullvärdigt medborgarskap när de efter skuldsanering blivit skuldfria (2008:110). Att leva med överskudsättning innebär dock inte att den skuldsatte alltid och permanent bryter mot återbetalningsnormen. Poppe (2008) menar att prioriteringar av privata skulder, och därmed personliga relationer, är nödvändigt för att kunna leva upp till en grundläggande moralisk heder i det egna sociala sammanhanget och därmed undvika exkludering från detta (2008: 184-185).

Poppe (2008) har även undersökt samband mellan klassposition och överskudsättning. Han menar att överskudsättning i princip kan drabba alla hushåll oavsett socioekonomisk status, men att de skuldsatta från arbetarklassen, i jämförelse med dem från medelklassen, inte drabbas lika hårt av den statusförlust överskudsättningen innebär. Detta eftersom de från arbetarklassen oftare befinner sig i ett socialt sammanhang där det finns fler med ekonomiska bekymmer (2008:178-ff).

2.4. Ansökan om skuldsanering och möten med myndigheter

Kronofogden är den myndighet som tar emot och beslutar om ansökan om skuldsanering. Myndigheten har utöver detta flera funktioner, bland annat indrivning och verkställighet. När en person ansöker om skuldsanering gör hon eller han dock detta ofta med hjälp av en handläggare hos Kommunens budget- och skuldrådgivning, vars uppgift bland annat är att stödja och råda personer kring just budget och skuldfrågor, och/eller vill ansöka om skuldsanering (Sandvall 2011: 30ff).

För att en skuldsanering skall kunna beviljas måste ett antal krav vara uppfyllda. Hushållet eller individen skall för det första vara så skuldsatt att denne inte beräknas kunna betala sina skulder på många år. Kronofogden gör även en skälighetsbedömning av ansökan utifrån bland annat orsaker till skulderna, skuldernas ålder och omständigheter, likaså utifrån vilka ansträngningar den sökande själv gjort för att försöka klara ut sina skulder (Sandvall 2011:34; Larsson & Jacobsson, kommande).

Att ansöka om skuldsanering är ett bland flera sätt att hantera sina skuldproblem. Alla som lever med överskuldssättning ansöker dock inte om skuldsanering (Sandvall 2008:154). Att ansöka är i sig en svår och ångestladdad process för många eftersom man nu tvingas gå igenom och förklara alla papper och skulder inför myndigheter (Sandvall 2011:79).

Om skuldsaneringen beviljas lägger Kronofogden sedan upp en betalningsplan på fem år utifrån individens betalningsförmåga. Under fem år får sedan den skuldsatte leva på existensminimum och själv ansvara för att hon eller han följer betalningsplanen och anmäler eventuella förändringar i inkomst osv. Efter dessa fem år avskrivs resterande skulder. Om personen inte följer planen kan dock beslutet om skuldsaneringen upphävas (Sandvall 2011:31; Larsson & Jacobsson, kommande).

I rapporten *Så uppfattar gäldenärer och borgenärer skuldsaneringsprocessen* (KF 2004) beskrivs hur de som sökt skuldsanering ofta uppfattar handläggaren på Kommunens budget- och skuld- rådgivning som en person som står på den sökandes sida, medan Kronofogdens handläggare uppfattas som mera ”neutrala”. De i undersökningen tillfrågade sökande menar också att handläggarna på Kommunens budget- och skuldrådgivning oftast är mer personligt engagerade och ser mer än endast de ekonomiska aspekterna av situationen och processen (KF 2004). Bemötandet, menar Sandvall (2008), påverkar val av strategier och får betydelse för utvecklingen av skuldprocessen. Ett positivt bemötande har ibland fungerat som en vändpunkt och givit verktyg för att hantera situationen. Ett negativt bemötande har däremot passiviserat så som då den skuldsatte förgäves försökt nå överenskommelser med bland annat inkassobolag. Dessa negativa erfarenheter har då lett till att gäldenärer förlorar självförtroendet och ger upp försöken att lösa sina ekonomiska bekymmer (Sandvall 2008:79).

De som har beviljats skuldsanering upplever ofta detta som att de fått en andra chans i livet och att de går en ljusare framtid till mötes. Många säger dock också skuldsaneringstiden är stressig och oroande. De är rädda att göra fel och upplever det som svårt att inte ha någon att vända sig till eller prata med. En del av dem som genomgår skuldsaneringsprocessen klarar inte heller av att fullfölja alla fem åren utan avbryter den på grund av psykiskt ohälsa, känslor

av hopplöshet, oro och stress (KF 2004; Sandvall 2008:113ff). Att man under skuldsaneringsstiden upplever stöd och uppmuntran från omgivningen menar de flesta är viktigt, vilket kan bidra till att man klarar av skuldsaneringsstiden (KF 2004).

Som vi sett under rubrikerna ovan har en del av föreliggande rapports frågor delvis berörts av tidigare forskning, så som skam, överskuldsattas sätt att hantera sin situation, möten med myndigheter osv. Narrativanalysen har använts i tidigare forskning som metodologiskt verktyg men utan fokus på berättelsens betydelse och identitetsskapande funktion, till exempel i relation till myndigheter i skuldsaneringsprocessen. Ingen har hitintills i tillräckligt grad försökt utreda olika aspekter av skam och stolthet, och hur skam relaterar till andra emotioner som kommer till uttryck. Skam har alltså i tidigare forskning hanterats som ett odefinierat begrepp, och en av anledningarna är att man tidigare inte använt emotionssociologisk teoribildning. Därför kommer denna rapports fokus vara på just dessa aspekter.

3. Teori

Utifrån översikten av tidigare forskning kan vi alltså konstatera att överskuldsättning går att betrakta dels som ett ekonomiskt kontraktbrott och dels som ett normbrott. Gemensamt, ur de överskuldsattas synvinkel, är dock att de upplever sig vara betraktade av omgivningen som personer som bär på moraliska brister. En svår ekonomisk situation, stigmatisering och upplevelser av skam, driver de skuldsatta till isolering och hemlighållande av sin situation. Människors ekonomiska liv är på detta sätt sammanvävt med det sociala och det emotionella. Den situation överskuldsatta hamnat i får både emotionella och sociala konsekvenser. Av tidigare forskning framkommer att de överskuldsatta upplever det problematiskt att förhålla sig till de normer som föreskrivs i samhället. Överskuldsättning är ett normbrott som aktualiserar och synliggör andra normer i samhället, vilket intervjupersonerna i denna rapport ger uttryck för. För att analysera dessa dimensioner av överskuldsättning närmare finns anledning att diskutera vad sociologisk teori har att säga mer allmänt om normer, normbrott och de emotionella och relationella konsekvenser dessa kan få.

3.1. Emotioner och normer

Normer kan beskrivas som regler eller riktlinjer utifrån vilka vi, samhällets medlemmar, anpassar vårt beteende. Normer influerar våra val, så som hur vi väljer att klä oss, agerar i

sociala interaktioner, och hur vi hanterar skulder och krediter. En norm talar om för oss vad som är " normalt", vad som är rätt och fel. Därmed talar också normerna om vad vi kan förvänta oss att andra gör och reducerar därigenom osäkerhet och skapar social ordning. De handlingar och beteenden som faller utanför normen uppfattas som onormala eller felaktiga, till exempel när vi inte betalar våra räkningar eller betalar på våra lån (Fritsche 2002; Turner & Stets 2006). När vi bryter mot normer kommer vi troligen uppleva någon form av skam, allt från förlägenhet eller genans till starka känslor av förnedring. Hur stark upplevelsen av skam blir beror bland annat på hur starkt normen är kopplad till de socialt skapade och grundläggande moraliska värderingarna i samhället (Turner & Stets 2006). Om en individ har en stark anknytning till normen och till de värden som är förknippade med denna kan vi säga att denna norm är en viktig del av personens känsla för självet (Fritsche 2002). Detta menar Turner & Stets (2006) är troligare när det gäller de normer som har stark ställning i samhället eftersom vi internaliserar dessa redan från tidig ålder genom socialisation (ibid). Viktigt att komma ihåg i sammanhanget är dock att individers möjlighet att leva efter normer och de värden som förknippas med dessa, är villkorat av både egna kompetenser så väl som av individens tillgång till bland annat materiella resurser. Handlingar kan dessutom få oavsedda konsekvenser eftersom framtiden inte alltid är överskådlig (Engdahl & Larsson 2011: 32-39).

Individer utvärderar inte bara sitt eget handlande utan också andras. Vi förväntar oss alltså att andra också följer de normer som postulerar vad som är rätt och fel i olika sammanhang (Turner & Stets 2006). På samma sätt som vi upplever negativa emotioner när vi själva begått en allvarig överträdelse kommer vi att uppleva negativa emotioner inför andras överträdelser. Förakt eller till och med äckel kan bli reaktioner från andra då en person brutit mot en norm med stark moralisk bäring, till exempel agerat på ett sätt som betraktas som ohederligt eller ovärdigt. När brottet sker mot normer som har en stark ställning kan det till och med leda till social exkludering (Turner & Stets 2006).

Många gånger reflekterar vi kanske inte över hur viktigt det är för oss vad andra tycker och tänker om oss, att våra känslor för självet, för vilka vi är, skapas socialt. Föreställningen om att andra människors uppfattning om oss inte spelar någon avgörande roll för hur vi känner inför oss själva menar Cooley (1956) är en illusion som endast kan upprätthållas så länge vår känsla för självet får positivt erkännande från andra:

"If failure or disgrace arrives, if one suddenly finds that the faces of men show coldness or contempt instead of the kindness and deference that he is used to, he will perceive from the shock, the fear, the sense of being outcast and helpless, that he was living in the minds of others without knowing it, just as we daily walk the solid ground without thinking how it bears us up" (Cooley 1956: 208).

Det är genom vad Cooley kallar för ”spegeljaget” vi skapar oss en bild av hur andra ser självet och också hur detta själv värderas. Denna värdering av självet kan beskrivas som en ständigt pågående social övervakning som ger upphov till emotioner av skam eller stolthet (1956: 184). Skam är enligt Scheff (1995) en självreflekterande känsla som uppkommer hos individen då hon upplever sig eller sitt handlande som negativt värderat av andra. Känslan signalerar att de sociala banden är hotade. När vi upplever oss negativt värderade av andra kommer vi att försöka återupprätta en positiv känsla för självet genom att anpassa oss. Skam är således emotionen med starkast förmåga att anpassa individen till sociala förväntningar. Vi känner helt enkelt vad som är rätt och fel att göra och när vi handlat på ett sätt som anses omoraliskt (ibid). Men skam är inte *en* typ av känsla utan snarare flera, och leder inte heller alltid till social konformitet (Barbalet 2001:103).

3.2. Olika typer av skam

Scheff (1988) menar att vi i dagens samhälle oftast är obekväma med att öppet visa skam eftersom skam i sig leder till mer skam. Skam kan sägas vara en emotion som gått ”under jord” eftersom den har låg synlighet och eftersom den som upplever den ofta försöker dölja eller maskera den (ibid).

Emotioner skall dock, enligt Barbalet (2001) och Kemper (2001), inte bara förstås som skapade i relationen mellan individen och dess affektiva processer. Emotioner skapas och upplevs i sociala relationer. Kemper (2001) menar att emotioner uppkommer då makt- eller statusbalansen i en relation förändras. En person som lever upp till andras förväntningar vinner vanligtvis deras respekt och aktning, med andra ord ges hon eller han status i relationen. När en person i andras ögon uppfattas ha krävt mer status än hon anses förtjäna kommer de att uttrycka äckel eller förakt inför henne (Kemper 2001:66). Enligt Kemper och Barbalet kan skam förstås som ett resultat av att en person upplever att hon eller han, i andras ögon, förlorat status bland annat genom att misslyckas med att leva upp till normer och förväntningar (Barbalet 2001: 122-125; Kemper 2001:64). Hur skammen tar sig uttryck och om den leder till social konformitet eller inte, beror på om den skammade uppfattar statusförlusten och den skam den ger upphov till som befogad eller inte. Med andra ord uttrycks och upplevs skammen på olika sätt beroende av om individen håller sig själv eller andra ansvariga för sitt misslyckande (Barbalet 2001: 122-125).

I båda de två former av skam som Barbalet (2001) kallar den *narcissistiska* och den *situationella* håller den skammade sig själv ansvarig för misslyckandet med att leva upp till de yttre förväntningar eller normer som lett till att hon eller han undandras status i relationen. Den narcissistiska skammen beskriver Barbalet som en mycket smärtsam och giftig form av skam där personen tvivlar på sin egen förmåga och inte uppfattar sig själv som god nog. Denna skam upplevs som orsakad av att hon eller han överskattat sin egen förmåga och leder ofta till undandragande. Den situationella skammen beskriver Barbalet istället som en känsla av förlägenhet eller förödmjukelse över sin egen bristande förmåga. Barbalet menar att den skammade här upplever sig som en god person som utfört en dålig handling och misslyckats med att leva upp till egna ideal. Den situationella skammen leder då ofta till att personen accepterar lägre status eller försöker kompensera andra för att därigenom återfå status. När den skammade istället upplever att andra eller yttre faktorer orsakat det misslyckande som lett till statusförlusten, kommer detta leda till att känslan tar *aggressivt* alternativt *hänsynsfullt* uttryck. När personen upplever att andra först givit honom eller henne status för att sedan anklaga personen för att ha misslyckats kommer skammen till uttryck genom ilska och agg riktat mot den hon eller han upplever sig skammad av. Den hänsynsfulla varianten handlar istället om en skam över att ha misslyckats med att leva upp till de förväntningar andra har på henne eller honom därför att de tillskrivit personen förmågor eller kvalifikationer som hon själv inte anser att hon har. Denna skam leder ofta till rigid konformitet i försök att leva upp till de orealistiska förväntningarna (Barbalet 2001:120- 125).

3.3. Redogörande förklaringar

När vi bryter mot normer leder detta alltså till mer eller mindre starka emotionella reaktioner. Eftersom vi dagligen bryter mot normer i någon form har vi utvecklat tekniker för att hantera dessa effekter. En sådan teknik är ett så kallat "accountgiving" (Fritsche 2002). Begreppet kan översättas som redogörande förklaringar eller som de skäl individen ger då hon klandras för ett normbrytande beteende. Syftet med dessa förklaringar är att överbrygga motsättningen mellan det förväntade beteendet och det faktiska normbrytande. På samma sätt som försvararen av normen både kan vara den normbrytande individen själv och någon lokaliserad utanför individen, kan både klander och de redogörande förklaringarna vara en del av så väl den interpersonella och intrapersonella dialogen. Den normbrytande individen kan alltså behöva förklara sig både inför sig själv och inför andra (ibid).

Poppe (2008) visar i sin studie att överskuldssättning innebär ett brott mot vad han kallar "återbetalningsnormen", ett normbrott som han menar uppfattas av andra som ett tecken på opålitlighet och oärlighet (2008:11). Även om vi idag inte nödvändigtvis betalar tillbaka hela eller alla lån, som exempelvis ett bostadslån, gäller fortfarande det grundläggande antagandet av normen, att man betalar enligt den överenskommelse man har med borgenären. Mer passande kan vara att kalla denna regel för betalningsnorm snarare än återbetalningsnorm. En individs brott mot en norm innebär alltså inte nödvändigtvis att hon är motståndare till denna eller de värderingar som förknippas med normen, men särskilda omständigheter eller kompetenser kan göra att man trots allt bryter mot den såväl medvetet som omedvetet. Normbrott måste sättas in i ett större sammanhang, där vissa normer ibland får gå före andra.

När en person av andra anses utfört en klandervärd handling riktas ofta skambeläggandet inte mot hans eller hennes handling utan istället mot "hela" personen, och det blir personen som är "fel" snarare än beteendet. Han eller hon får därmed svårt att leva i samhällets gemenskap och kan leda till ett "förkastande av förkastaren" (Engdahl & Larsson 2011: 132-133).

Den redogörande förklaringen fungerar som ett sätt att återupprätta och reparera den socialt beroende självbilden och självkänslan. Människan är, som Barbalet (2001) framhåller, ofrånkomligt social eftersom självet kvalificeras eller diskvalificeras av andra (2001:104). Detta att ge skäl fungerar alltså som ett sätt att lösa både den inre och yttre konflikt som skapas vid normbrott, (Fritsche 2002) och som ett sätt försöka laga de skadade sociala banden.

En redogörande förklaring i linje med: "- Förlåt, det var mitt fel" kan beskrivas som ett förbehållslöst *medgivande* av egen skuld till normbrottet och ett accepterande av klander för överträdelsen (Fritsche 2002). Enligt Fritsche (2002) är andra former av redogörande förklaringar hinder i vägen mellan klander av normöverträdande beteende och medgivande av skuld. Dessa förklaringar är alltså individens redogörelser för de förmildrande omständigheter som omgärdar normbrottet. Motsatsen till den medgivande redogörelsen är den *vägrande*. Individen dementerar i denna sin delaktighet i överträdelsen och då även andras rätt att klandra honom eller henne. När individ istället ger *ursäktande* skäl som hinder, innebär detta att han eller hon pekar på att handlingen var ofrivillig utan att förneka själva beteendet eller det klandervärdiga i det, så som i uttalandet: "- Förlåt, det var inte meningen!". I redogörande förklaringar som innefattar *rättfärdigande* hänvisar individen till att det finns skäl eller förmildrande omständigheter som i just denna situation kan rättfärdiga överträdelsen. Individen kan då till exempel hänvisa till lojalitet mot andra normer, referera till andra

personers beteende, nödvändighet, tidigare förtjänster, det exceptionella i situationen eller tidigare trogenhet mot normer. Med hjälp av rättfärdiganden blir det möjligt för individen att mildra sin egen skuld inför den som klandrar och samtidigt bekräfta klandrarens definition av situationen. Fritsche (2002) menar att användandet av hänvisningar är troligare än förklaringar som inkluderar förnekande eller vägran, om den överträdde normen har en stark ställning och om individen är i beroendeställning gentemot klandraren.

I linje med Fritsche (2002) visar även Clarks forskning (1987) kring sympatiekonomi, med andra ord givandet och mottagande av sympati mellan människor, att föreställningar kring vilket ansvar en individ själv kan anses ha för sina problem eller sin svåra situation kommer att påverka huruvida hon eller han ges sympati av andra (ibid). Erhållandet av sympati är viktigt för individen eftersom den motverkar skammen som kommer av känslan att den egna statusen och att de sociala banden är hotade (Wettergren 2012). Sympatiekonomin är dock enligt Clark (1987) reglerad utifrån ett antal regler och ges inte kravlöst utifrån en individs behov. En persons sympatianspråk kommer att bedömas av den potentiella sympatisören både utifrån kulturella och egna föreställningar kring rätt och fel, och också utifrån föreställningar om vilka individer som är värdiga sympati. Ett av de mest grundläggande villkoren för att en person skall kunna erhålla andras sympati, är att det problem eller den belägenhet individen ber om sympati för generellt i samhället erkänns som en situation värdig sympati. Exempel på sådana kan vara sjukdom eller att man blivit utsatt för brott eller liknande. Om den potentiella sympatisören anser att individens problematiska situation är ett utslag av otur eller orättvisa kommer hon vara benägen att känna empati och ge sympati. Om en persons problem eller situation anses självförvållat riskerar dennes sympatianspråk att förskjutas. Rätt form av rättfärdigande, ursäkt eller hänvisanden till yttre omständigheter kan alltså öka möjligheten att erhålla sympati från andra. När en person får den sympati hon gjort anspråk på kommer hon att uppleva erkännande för sina svårigheter (ibid).

4. Metod

Eftersom syftet med rapporten är att uppnå fördjupad förståelse av de sociala och emotionella bekymmer överskuldsättning innebär för dem som lever med den, behöver vi fylliga beskrivningar av överskuldsattas egna erfarenheter och upplevelser av sin livssituation. De överskuldsattas egna berättelser är alltså grundläggande för den kunskap som skapas i denna rapport. Detta är så utgångspunkten för valet av den kvalitativa intervjun och narrativanalysen.

4.1 Urval

Tanken var från början att både intervjua personer som beviljats skuldsanering och personer som fått avslag på sin ansökan, en tanke jag snart fick överge. Det har varit svårt att få tag i intervjupersoner, och omöjligt att få dem som fått avslag på sin ansökan att ställa upp på en intervju. När de avböjt från att medverka har de berättat att de inte orkar prata om den.

Genom min handledare fanns redan en etablerad kontakt med Kronofogden i Göteborg som gav möjlighet att få kontaktuppgifter till potentiella intervjupersoner.

Potentiella intervjupersoner kontaktades först via brev. 35 brev skickades sammanlagt ut. Inom en vecka efter att de första breven skickats började jag ringa runt för att fråga om de kunde tänka sig att ställa upp på en intervju.

Arbetet med att försöka få kontakt och träffas för intervju har tagit lång tid och varit något av en känslomässig berg- och dalbana. Telefonkontaktarna har bestått av så väl utskällningar som ömsediga och varma samtal. Att denna del av arbetet var en tuff period känns logisk. De som lever med överskuldssättning upplever, som vi sett av tidigare forskning och som framkommer i analysen, svåra påfrestningar. Jag känner stor tacksamhet inför dem som trots allt valt att berätta.

Sex intervjuer har genomförts, var av en informantintervju med Lisabeth Persson, ordförande på överskuldssattas intresseförening Insolvent i Göteborg. Intervjuerna varade mellan ca en och en halv timme till två och en halv timme. Intervjuerna spelades in på mp3 och transkriberades sedan ordagrant. Så väl verbala som ickeverbala uttryck, som jag uppfattat som meningsbärande, har transkriberats så som suckar, skratt, tårar, ljud, kroppsspråk och även längre tystnad. Både i direkt anslutning till intervjuerna och under transkriberingen har jag antecknat egna reflektioner och upplevelser av intervjuerna och intervjupersonerna. Transkriberad text blev slutligen 118 sidor.

4.2 Genomförande och etik

Intervjuerna har planerats och genomfört utifrån Aspers (2010) idé om den tematiskt öppna intervjun (2010: 138). Vilket innebär att de intervjuade har givits stort utrymme att ta upp det de själva menat vara relevant i relation till de i förväg presenterade teman. Målet var att skapa en intervjusituation som så långt det är möjligt liknar ett vardagssamtal och där teori satts inom parantes. Genom att aktivt lyssna på informanterna har jag velat förstå deras meningar,

tankar och känslor kring sin livssituation och sina möten med myndigheter i en skuldsaneringsansökan.

Vid varje intervjutillfälle informerades intervjupersonerna om syftet med föreliggande rapport, och att intervjuerna endast kommer att användas i forskningssyfte. Jag informerade intervjupersonerna om att de när som helst under samtalen kunde avböja att svara på frågor eller helt avbryta intervjun utan att förklara varför. De informerades också om att deras namn och andra uppgifter som kan avslöja deras identitet skulle komma att tas bort vid transkribering. Intervjupersonerna godkände att samtalen spelades in på mp3. De forskningsetiska riktlinjerna kring informationskrav, samtyckeskrav, konfidentialitetskrav och nyttjandekrav kan därmed sägas vara uppfyllda (Vetenskapsrådets forskningsetiska principer inom humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning).

Vidare berättade jag också att jag fått intervjupersonernas adressuppgifter av Kronofogden i Göteborg men var också noga med att poängtera att jag inte vet något om deras ”fall” annat än att de beviljats skuldsanering. Detta gav mig också möjlighet att än en gång poängtera att mitt intresse inte låg i deras ekonomiska skulder i sig, eller i Kronofogdens beskrivningar, utan i intervjupersonernas egna berättelser. Fokus under så väl intervjusituation som i övrigt arbete med rapport är, de intervjuades berättelser. På grund av detta ställdes inte heller frågor om intervjupersonernas socioekonomiska bakgrund, utbildning, skuldernas omfattning eller liknande.

Efter den inledande genomgången av rapportens syfte och etiska frågor började intervjuerna med att jag berättade att jag ville höra deras om deras erfarenheter och upplevelser vad gäller överskuld sättningen och kring mötet med myndigheter vid ansökan om skuldsanering. Jag bad dem berätta om ”hur det började”. Intervjupersonerna berättade sedan fritt kring dessa två teman. Samtalen har varit avslappnade och intervjupersonerna har verkat uppskatta att få tala fritt och att bli lyssnade till.

4.3 Bearbetning och tolkning av det empiriska materialet

Val av teori har växt fram under arbetets gång allteftersom intervjuerna genomförts och min kunskap om fältet ökat. Teorin är, som Aspers (2010) beskriver, del i forskarens tolkningshorisont. Med hjälp av teorin väljs vissa aspekter av den sociala verkligheten ut, medan andra väljs bort (2010:45). Även om fokus för föreliggande arbete ligger på de överskuld satta egna berättelser presenteras dessa inte i sin helhet. Urvalet baseras istället på de gemensamma teman som växt fram under intervjuerna, transkribering och genom läsning

av det transkriberade texterna i växelverkan med tidigare forskning och teori. Min förhoppning att de delar av informanternas verklighet som här lyfts skall leda till en djupare förståelse för den livssituation intervjupersonerna befinner sig i. Analysen är också upplagd temporalt, vilket följer det sätt på vilket de intervjuade berättat.

4.3.1 Narrativanalys

Berättandet kan sägas vara grundläggande för våra sociala liv (Johansson 2005). Reissman (2012) beskriver narrativanalys som ett samlingsnamn för flera olika analyser där berättelsen är i fokus. I grova drag kan man säga att det finns två grundläggande sätt att studera och förhålla sig till berättelsen. För det första kan man betrakta berättelsen som ett metodologiskt verktyg, och då som en av många källor till kunskap om den sociala verkligheten. Det andra sättet kan beskrivas som ett där begreppet berättelse får en vidare mening, där istället sociala och personliga identiteter är narrativa till sin karaktär. Det är dock viktigt att påpeka att det faktum att vi skapar våra egna berättelser inte innebär att vi nödvändigtvis ljuger eller ”hittar på” när vi berättar. Eller att berättelser är förvrängningar av objektiva fakta. I stället skall narrativ förstås som:

”...the stories we construct to make sense of our lives are fundamentally about our struggle to reconcile who we imagine we were, are, and might be in our heads and bodies with who we were, are, and might be in the social context of family, community, the workplace, ethnicity, religion, gender, social class, and culture writ large. The self comes to terms with society through narrative identity.”(Mc Adams 2008:242).

I kommande analys av de intervjuades berättelser fokuseras inte bara innehållet utan berättelsen tolkas också som en aktiv och dessutom identitetsformerande handling.

Genomgången av tidigare forskning visar att berättelsen kan sägas vara av särskild betydelse för dem som lever med överskuldssättning. De befinner sig i situationer där de behöver förklara sig, inte minst i relation till myndigheter vid ansökan om skuldsanering. Överskuldssättningen leder också som vi sett till att tidigare identiteter och levnadssätt ofta måste omförhandlas. Berättelsen om vem man varit och vem man är omskapas.

Användandet av narrativanalys fyller alltså flera syften. Förutom möjligheten att analysera det som sägs, berättelsens innehåll, öppnar valet av metod upp för möjligheten att också förstå och undersöka hur den intervjuade förklarar och tolkar sin situation, sina val, handlingar osv. och skapar sin identitet i relation till sin omvärld (Johansson 2005: 188).

Men berättelsen skapas också i ett socialt samspel mellan den som berättar och den som lyssnar. Den som berättar väljer alltså ut vissa saker, och utesluter andra. Med hjälp av berättelsen visar individen upp vad upp hon eller han vill förmedla. Berättelser spelar en viktig roll i sociala relationer och i hur människor förstår sig själva i relation till andra och till sin livssituation (Sellerberg & Leppänen 2012). De fungerar som ett sätt att skapa mening och ordning bland erfarenheter och de är viktiga eftersom de hjälper oss att skapa en känsla för vilka vi är och ger mening åt vår relation till omvärlden (ibid). På samma sätt som berättaren väljer ut vad hon eller han berättar väljer så den som lyssnar sedan i sin tur ut vad som skall återges (Johansson 2005: 30- 31). Denna rapport kan alltså på samma sätt se som en vetenskaplig berättelse om överskuldssättning som tar sin utgångspunkt i de överskuldssattas utsagor och som tolkas med hjälp av sociologisk teori för att uppnå syftet om fördjupad kunskap.

4.4 Förförståelse

Användandet av narrativanalys som metodologiskt verktyg är en tolkande och reflexiv aktivitet. Detta innebär att det är berättarens tolkningar och förståelse av sig själv och sin sociala verklighet som tolkas. Det innebär också att man hävdar, och reflekterar över att kunskap är socialt situerad, både berättarens och den som tolkar berättelsen (Johansson 2005: 26-29).

Det blev efterhand allt tydligare att uppsatsen är beroende av de relationer och den kontakten som skapats mellan intervjupersonerna och mig själv. När jag genomförde min första intervju med Lisbeth på Insolvent berättade jag om hur svårt det var att få tag i intervjupersoner. Hon svarade mig: ”Vill du veta varför? Skulle du springa upp och ned på avenyn naken? Där har du det, skammen.”. Hennes svar fick mig att tänka om. Om jag ville att andra människor skulle berätta för mig om sådant som fått dem att skämmas, skulle jag vara tvungen att på samma sätt dela med mig av mig själv. Jag gick efter intervjun med ordförande på Insolvens och satte mig och skrev ett nytt brev, ett personligt brev där jag valde att berätta att jag själv är uppväxt i ett överskuldssatt hem.

När jag några dagar efter att jag skickat det nya brevet ringde för att höra om de potentiella intervjupersonerna ville medverka blev det tydligt att det spelade stor roll att jag valt att vara mer personlig. Det var inte längre lika svårt att få någon att medverka och dem jag pratade med lät inte alls lika stressade som dem jag talat med tidigare.

Att forska kring ett ämne som man själv har personliga erfarenheter kan av olika orsaker betraktas som problematiskt. Till exempel kan det finnas en risk att man betraktar det på samma sätt som informanterna eller deltagarna själva gör (Aspers 2010: 34-35). I mitt val att vara mera personlig har jag tagit fasta på Aspers (2010) perspektiv där forskaren alltid först och främst är människa, och måste använda sin förförståelse och kunskap som ”vardagsmänniska” i sitt arbete. Men även socialiseringen in i forskarvärlden kan betraktas som en form av teoretisk förförståelse. Båda dessa olika former av förförståelse är centrala i den tolkande förståelse som är forskarens arbete. Om vi närmar oss ett forskningsområde med olika förförståelse kommer vi ställa olika frågor, studera olika saker och utifrån detta dra olika slutsatser (Aspers 2010). Om vi utgår ifrån att en fråga har flera svar kan detta knappast uppfattas som ett problem. När vi studerar ett område utifrån flera olika perspektiv och med olika förförståelse blir problem belysta från många vinklar vilket ökar sannolikheten att nå ökad förståelse och kunskap.

5. Analys

Enskilda orsaker till överskuldssättning är svåra att fastställa. Ofta pekar forskningen på samverkande mekanismer på både individ och samhällsnivå, och att överskuldssättningen inte kan sägas vara *en* företeelse. Likaså menar man att det inte går att se ett generellt mönster som gör det möjligt att förutse vilka hushåll som kommer att drabbas. Vissa faktorer framhålls ändå som utlösande, så som bland annat arbetslöshet, små ekonomiska marginaler, sjukdom, skilsmässa (Sandvall 2011; KF 2004, KF 2003). Vi vet också att överskuldssatta upplever skam och hemlighåller sin situation för andra (Jacobsson 2003). Detta bekräftas också av Lisabeth Persson på intresseföreningen Insolvent. Hon berättade att skammen över att vara överskuldssatt och de moraliserande undertoner som ofta förekommer när överskuldssättningen diskuteras orsakar överskuldssatta stort lidande.

Det är viktigt att påpeka att syftet med analysen inte är att bedöma ”sanningshalten” i de intervjuades berättelser. Det är istället formen hos de redogörande förklaringar intervjupersonerna ger som analyseras.

Föreliggande analys är temporalt upplagd, vilket innebär att istället för att varje frågeställning besvaras var och en för sig, kommer fokus att ligga på de olika faserna av den problematik överskuldssättningen innebär. Upplägget följer också den ordning i vilket intervjupersonerna berättat. Först behandlas intervjupersonens förklaringar kring bakgrunden och orsakerna till överskuldssättningen, det andra avsnittet berör intervjupersonernas sociala

relationer och de konsekvenser skuldsättningen har för dessa, till sist berörs intervjupersonernas möten med myndigheter i anslutning till skuldsanereringen och beviljandet av denna. I alla avsnitt diskuteras de emotionella konsekvenser skuldproblematiken har för intervjupersonerna i sin sociala kontext.

5.1 Orsaker och bakgrund till överskuldsättningen

Intervjupersoner som ingår i denna rapport beskriver i sina berättelser orsaker till sina skulder som delvis bekräftar och ytterligare fördjupar och utvecklar den bild som tidigare forskning visat kan förklaras som utlösande faktorer av skuldsättning, så som missbruk, arbetslöshet, konkurs och konsumtion. Det är i första hand inte denna typ av förklaringar som kommer att vara i fokus för denna analys. Det är intervjupersonernas egna berättelser som ställs i centrum här. Deras egna förklaringar och beskrivningar av att skulderna ”beror på någonting”, att det finns ”orsaker bakom” överskuldsättningen, att det finns ”olika öden” och vad dessa innebär. Det är alltså de skäl de överskuldsatta själva ger till överskuldsättningen, snarare än studier av yttre faktorer som skall förstås som de redogörande förklaringar en individ ger i syfte att överbrygga motsättningen mellan förväntad och faktisk handling (Fritsche 2002).

I berättelserna beskriver intervjupersonerna att det är många ”olika händelser” som ligger bakom skulderna. I första hand ges olika former av *ursäktanden* och *hänvisande* till yttre omständigheter. En och samma berättelse innefattar sällan *ett* skäl till skulderna, istället är de bakomliggande orsaker som beskrivs ofta sammansatt av olika former av skäl som tillsammans skapar en sammanhängande berättelse. Ofta förekommer flera av de ovan nämnda skälen vid sidan om både *medgivande* till överträdelse av betalningsnormen och bekräftande av dennas generella giltighet. De skäl de intervjuade ger till överskuldsättningen är sammanvävda och skapar komplexa berättelser som oftast sträcker sig över många år.

Den vanligaste formen av redogörande förklaring som förekommer i de intervjuades berättelser är olika slags *ursäkter*. Ett sådant exempel finner vi hos en av intervjupersonerna som levt med skulder i över femton år då han berättar att skulderna ”har jag skaffat mig på grund av narkomani” och vidare att ”... mina skulder, dom är självvalda, eller självvalda, det är ju den vägen jag fått gå. Det jag gjort mest är väl bedrägeri, stölder och jobbat svart.” (5). Han berättar om hur han upplevt det som ”skit sak samma” hur han levt sitt liv och om han betalt sina skulder eller inte eftersom ”Skall man ändå leva helt utanför då kan man lika gärna köra på järnet. Det var väl lite så, en knarkarmentalitet man haft.”(5). Det som intervjupersonen beskriver som en ”knarkarmentalitet” kan jämföras med den strategi som

Poppe (2008) kallar för att ”stoppa huvudet i sanden” som ofta förekommer i det första stadiet av skuldsättning och som syftar till att försöka bevara det sätt man hitintills levt i hopp om att problemen skall försvinna (2008:112).

En annan form av förklaring som förekommer och som liknar det hänvisande till *ödet* som ovan berättelse kan sägas vara, är hänvisandet till *nödvändighet*. Här är det en äldre kvinna som levt med skuldsanering ett par år och som nu blickar bakåt i tiden:

”Jag blev arbetslös och var det under rätt så lång tid. Så fick jag ett jobb igen och hade planerat att fortsätta jobba tills jag var sjuttio år någonting. Det hade jag tänkt. Men så gick den firman jag arbetade för i konkurs. Då var jag sextiotvå år och det fanns ingen chans för mig att få ett nytt jobb. Så då gick jag i pension när jag var sextiotvå år gammal. Men bara en sådan sak, när man har varit arbetslös så länge så finns inte massa extra till pension och så, så man ja, pengarna tar slut bara. Så köpte man på kredit och ja...så blir det som det blir.” (3)

När en individ ger *ursäktande* skäl, så som i de två berättelserna ovan, och pekar på nödvändighet eller på ödet, visar intervjupersonerna att det varit omöjligt att undvika överskuldsättning på grund av begränsat handlingsutrymme och av orsaker som legat utanför deras kontroll. Brottet mot normen har helt enkelt varit den väg intervjupersonerna ”fått gå” på grund av missbruk eller brist på försörjningsmöjligheter.

Dessa två berättelser kan tyckas vara okomplicerade och rättframma redogörelser för hur vägen in i överskuldsättning förklaras av den som är skuldsatt. Berättelsen nedan är istället ett exempel på en betydligt mer komplicerad orsakskedja som speglar den komplexitet som ibland omgärdar överskuldsättningen:

”Ja, det är ju många år sedan det började så klart, kanske tio år, det är det säkert. Det började med att jag pratade med några vänner som hade betalat sina studielån färdiga, och det är ju ett sådant där kors man har över ryggen, ahh! (visar att det är tungt). Det blev ju aldrig mindre! Och då var det någon som sa att: - Ta ett lån och betala av det, så är det bra! Då gjorde jag det med ett sådant där medlemslån på (banken) med facket, (förbundet) hade sådana lån. Så det gjorde jag. Då var det kanske...jag tror det var nittiotusen kvar efter hur många år som helst... Så då gjorde jag det, och livet lekte. Så jag tänkte, detta är ju jättebra! Vad bra jag har gjort för en gång skull! Och det var ju inga svårigheter att betala det när jag jobbade och så.” (2).

Paradoxalt nog är en orsak till att intervjupersonen skuldsätter sig ytterligare att hon försöker fullfölja betalningsnormen. Intervjupersonen vill bli skuldfri och skuldsätter sig då ytterligare. Intervjupersonen berättar vidare hur hon sedan tar ytterligare lån och snart hamnar i vad hon beskriver som: ”den där ruljansen med och få låna så att man kunde betala det som var bakom, det började ganska snabbt att jag gled in i det, och betalade och betalade och herregud, lönen räckte ju inte riktigt bra.”(2). Denna strategi har också annan forskning visat

vara vanlig, framförallt i ett tidigt stadium av skuldprocessen då den skuldsatte ännu inte inser vidden av skuldproblemen (Poppe 2008: 112). Intervjupersonen fortsätter berätta:

”Sen hade jag i bakhuvudet en tanke om att mina tre barn, sönerna var stora så klart men, men min dotter bodde hemma, att dom skulle kompenseras för att jag inte rodde det i land med deras pappa och allting gick åt helsike. Så då tänkte jag att, dom skall verkligen inte lida. Eller också gällde det att hitta...jag vet inte hur det går till...att hitta någon anledning, men jag tror att det var så. Och jag köpte inte en massa saker, men vi gjorde saker tillsammans” (2)

I berättelsen finns flera *ursäktanden* till varför det blivit som det blivit. I förklaringen till det första lånet hänvisar intervjupersonen till de egna *goda intentionerna* och de råd hon fått av andra. Hennes intention var helt enkelt inte att bryta mot betalningsnormen och sätta sig i skuld, tvärtom ville hon betala tillbaka sina skulder och hon gjorde det hon uppfattade som riktigt i den situation hon då befann sig i. I den förklaring intervjupersonen ger till det flertalet lån hon senare tar, hänvisar hon till *högre värden* så som sitt ansvar gentemot barnen, att inte låta dem lida, och att det är viktigt att göra saker tillsammans med dem. Intervjupersonen beskriver också hur hon ”gled” in i allt djupare skuldsättning genom att ta nya lån för att betala de gamla, och tappar helt enkelt kontroll över skulderna. I slutet av citatet förklarar hon också, då hon hänvisar till sin *okunskap*, hur svårt det kan vara att själv förstå hur man kan hamna i en övermäktig skuldsituation. Intervjupersonens berättelse visar på att det likväl upplevs som viktigt att försöka förstå och hitta en godtagbar förklaring.

I de ursäktande redogörelser som återfinns i samtliga berättelser ovan bekräftas betalningsnormen som generellt giltig. Men intervjupersonerna framhåller dock att det funnits omständigheter som gör överträdelsen förståelig eller till och med omöjlig att undvika i de situationer de befunnit sig i. Vid sidan om dessa olika former av hänvisanden och ursäktanden finns i de intervjuades berättelser dock också *medgivande* så som: ”man har inget att skylla på” (2) eller ”som man bäddar får man ligga” (5). Dessa uttalanden kan tolkas som ett sätt för intervjupersonerna att visa att man inte försöker bortförklara sina handlingar eller vill lägga ansvaret på någon annan, tvärtom tar intervjupersonerna i dessa uttalanden ensamt ansvar för sin situation och accepterar de konsekvenser som blir följden.

En av de intervjuades berättelser skiljer sig dock en del i jämförelse med dem ovan. I denna berättelse finns inte något medgivande till egen delaktighet i normbrottet. Den redogörande förklaring intervjupersonen ger kan istället beskrivas som en *vägran*. Intervjupersonen berättar att han är ett offer för någon annans lagbrott:

”Jag hade ett företag. Jag hade gått i borgen för en del lån till företaget, för att utveckla företaget. Jag hade ett nära samarbete med (banken). Jag fick mina bokföringsrapporter varje månad så att jag fick se hur det gick. Så helt plötsligt ställde (banken) in betalningarna, eller stängde av kontot. _ _ _ Då visade det sig att en av medarbetarna hade försringrat hela företaget. I och med att jag var styrelseordförande och ansvarig, hade skrivit på borgen, så blev jag juridisk person också. _ _ _ Så blev det en stor polisutredning av detta, en stor polisutredning, som varade i nästan två år. Under tiden polisutredningen pågick, satte (banken) mig i konkurs! En gång, två gånger. Gjorde (ohörbart) på allt, tog allt jag har. Tog allt jag har! Och ja, det är så det går till. _ _ _ jag är ett brottsoffer egentligen, men jag får ta smällar för jag är juridisk person. _ _ _ Helt plötsligt var pengarna borta. Han hade skickat dem till Island of Man.”(1)

Intervjuperson hänvisar i berättelsen till omständigheter som han menar att han inte haft någon kontroll över. Det var en kollega som begått brottsliga handlingar som lett till att han själv nu är överskuldssatt. Intervjupersonens redogörelse innebär ett ifrågasättande av *legitimiteten* i de implicita anklagelser om brott mot betalningsnormen som riktats mot honom i och med överskuldssättningen. För vissa kan kanske en berättelse av detta slag uppfattas som dramatiserad men som tidigare framhållits är det inte sanningshalten i intervjupersonernas berättelser som är i fokus för denna analys. Vi människor skapar berättelser i olika former för att förmedla något som vi upplever är viktigt. Här tolkas intervjupersonens berättelser mot bakgrund av de starka emotionella erfarenheter intervjupersonen ger uttryck för. Det skammande och den statusförlust intervjupersonen berättar om, inte minst i relation till banken, leder till känslor av att vara, som han uttrycker det ”fullkomligt rättslös” och ”utslängd från det svenska samhället”. Den *aggressiva* skam han upplever kommer till uttryck i förbittring och ilska som han riktar mot det svenska samhället i stort, som han menar slängt ut honom.

5.1.1. Andra aktörers ansvar

Som vi redan fått en glimt av under rubriken ovan, finns andra personer eller aktörer närvarande i intervjupersonernas berättelser som antingen på ett aktivt eller passivt sätt medverkat till skuldsättningen. I berättelserna ovan var det en kollega respektive en anställd som på olika sätt funnits med som del i redogörelserna. Men dessa är inte de enda redogörelser där intervjupersonernas hänvisar till andra aktörers delaktighet eller ansvar, tvärtom finns det många. Dessa inkluderar bland annat personer i den närmaste omgivningen, samarbetspartners i företag, anställda, myndigheter, m.fl. Vanligast är dock utsagor om hur inkassobolag och banker, är del i orsaken till skulderna. Den skuldsatte upplever sig ofta som ”jagad” och ”förföljd” av banker och inkassobolag som med sin, som en intervjuperson kallar ”hitte-på-ränta” gör att skulderna bara växer utan att den skuldsatte någonsin kommer ikapp.

Banker anklagas också för att låna ut pengar alltför lättvindigt och för att ”locka” den skuldsatte att ta lån med budskap som att ”man absolut skall unna sig i tillvaron”(2). Det skammande som riktas mot intervjupersonerna från dessa borgenärer accepteras alltså inte som rättvist av intervjupersonerna. Skammen tar aggressiv form i *klander av klandraren* där den skuldsatte hävdar att borgenären bär ansvar för hans eller hennes misslyckande:

”jag tycker att det är för enkelt att ta lån. Det borde inte vara så lätt. Och också den här skulden...att vi har ett åtagande båda två, både jag och banken. Det tycker jag verkligen _ _ _ Det borde inte vara så enkelt att låna ut pengar till privatpersoner till konsumtion. Till bostäder, det är ok, men inte så som jag gjorde” (2)

Förutom klander och ilska riktat mot banken och inkassobolagen finns också klander och förbittring riktat mot myndigheter som Skattemyndigheten, Försäkringskassan, Polisen och Kronofogdens indrivning, och också mot det politiska systemet i stort. Aktörer som de intervjuade menar försvårat möjligheterna att reda ut skulderna eller på andra sätt försvårat livssituationen. En annan intervjuperson berättar om upplevelsen av att ”springa rakt in i väggen”(4) vid försök till förhandlingar om avbetalningsplan med Skattemyndigheten och med den enhet som hos Kronofogden sköter indrivning av skulder (vilket alltså inte är samma enhet som sköter skuldsanering). Intervjupersonen berättar här om hur han efter sitt samtal med skattemyndigheten besöker Kronofogden:

”Jag skulle träffa honom, jag kommer ihåg det så väl, kronokommissarie (namn). Där var också en helt...Vi kommer upp! Och han: - Ja, du ville prata med mig? Och jag: - Ja. Så tar han fram akten och då var han precis likadan. Då tänkte jag, han är väl gift med kärringen på skattemyndigheten! (skratt). _ _ _ Och han skällde ut mig: - Sådana som du skall låsas in! Nyckel slängas bort! Och jag bara (visar på chock och förvåning!).”(4)

Berättelsen ovan vittnar om hur de önskemål om förhandlingar som intervjupersonen lägger fram inför myndigheten och som kunde bemöts med sympati istället bemöts med skammande. Berättelsen visar också hur en individs sympatianspråk, så som Clark (1987) hävdar, inte kommer bedömdas utifrån hans eller hennes behov av sympati utan istället utifrån de föreställningar den potentiella sympatisören har kring vad för slags bekymmer och vad för slags person som förtjänar sympati.

I det fall som tidigare beskrivits, där intervjupersonen berättar att han är ett brottsoffer finns också beskrivningar av hur Kronofogden, Polisen och banken tillsammans driver en ”vendetta” mot honom:

”...jag upplever det väldigt mycket som att det är bankerna som styr sådana här saker, både Kronofogden, och jag tror att de även styr Polisen i viss mån, när de gör utredningar._ _ _Dom har ju samtal med Polisen och gör polisanmälan. Sen när Polisen ser att: ”Men han här har ju inte gjort något fel, han har ju skött allt.” Ja då lägger dom på ytterligare saker och så håller dom på så. Det blir som en vendetta av något slag. Så när det gäller skuldsanering

tycker jag att man skall man titta på om det är ett brottsoffer. Man behöver titta på om det finns förmildrande omständigheter. Så måste man också titta var skulden ligger. Jag menar har man köpt TV-apparater och CD-apparater och bilar och båtar och alltihop, men för mig personligen, då kan jag förstå att man...det kan ju ligga en sjukdom bakom eller nåt annat. Men jag kan tänka mig att det är fler i min situation som råkat ut för det här företaget (här beskrivs banken som "företaget") och då tycker jag att man måste titta på om banken tagit sitt ansvar. Banken är faktiskt ett företag men dom behandlas som att dom vore en social institution, en myndighet. Jag upplever det som att banken behandlas som en myndighet av Kronofogden och av Ekobrottsmyndigheten. Att dom har lika stort inflytande. Jag tycker att bankerna, dom som kräver en på pengar, om det är en bank eller ett finansieringsbolag eller vad det nu är för något, dom skall titta på deras ANSVAR i delen."(1)

De ofta starka uttrycken av förbittring och ilska som intervjupersonerna visar i sina berättelser skall alltså tolkas som svar på den skam de upplever sig utsatta för av borgenärer, myndigheter och andra aktörer. En aggressiv skam som uppkommer då en individ anklagas för att ha misslyckats med att leva upp till vad hon betraktar som orimliga yttre förväntningar, och som riktas mot den som individen istället menar framkallat misslyckandet hos henne eller honom (Kemper 2001; Barbalet 2001:120). Poppe (2008) visar i sin forskning att skuldsattas berättelser innefattar olika former av konspirationsteorier och hämndkänslor (2008:189–190). Detta kan i linje med ett emotionssociologiskt perspektiv förstås som ett resultat av skammande och ett förnekande av den status individen upplever sig ha rätt till (Kemper 2001: 64).

5.1.2 . Vem man är som blir överskuldssatt

Som vi sett av analysen hitintills finns de intervjuades redogörande förklaringar till sina skulder inbäddade som delar av komplexa berättelser som ofta spänner över många år. Så väl redogörande förklaringar, som berättelser i sin helhet, skall förstås som aktivt identitetsskapande. Detta betyder att de berättelser vi berättar visar vilka vi upplever oss vara, och vilken plats vi har i världen. När vi berättar väljer vi att lyfta fram vissa saker och utesluta andra (Mc Adams 2008; Johansson 2005: 31-35). En viktig och betydande del av intervjupersonernas utsagor handlar just om det en intervjuperson kallar för "en människa bakom" överskuldssättningen:

"Jag måste betala av det här så att jag blir skuldfri! Det har jag också med mig hemifrån att man lånar inte pengar, och man sätter sig inte i, man sköter sig och så! Man tar inget på avbetalning. Mina föräldrar har aldrig tagit något på avbetalning. De har köpt bil och hus kontant. Ja! Jag...ja, jag blev inte sådan."(2)

Intervjupersonens berättelse speglar känslan av misslyckande som en person kan känna inför att ha brutit mot betalningsnormen, och hur detta därmed innebär att den skuldsatte nu tvingas

ompröva tidigare identitet. Omprövandet av tidigare identitet är, som vi vet från tidigare forskning, också en del av processen av att gå från skuldfri till skuldsatt (Poppe 2008: 129-131).

Intervjupersonernas redogörelser för vem man är som blivit skuldsatt, är ofta berättelser om någon utöver den ”brottsling” hon ofta upplever sig som, en person som hon eller han istället kan vara stolt över. Berättelsen fungerar då som ett sätt att försöka reducera skammen och den skada känslan har på självbilden och självkänslan. Dessa berättelser handlar om att vara en bra arbetsgivare, en god förälder, en duktig son, att man är en person som ”vill göra rätt för sig” eller ”inte ligga andra till last”, en person som ställer upp för nära och kära, och så vidare. Intervjupersonerna berättar återkommande om goda sidor av sina personligheter och om bra saker de gjort i sina liv för att visa att man också, vid sidan om vara en person som brutit mot betalningsnormen, också är någon som trots allt varit ”lite duktig”. Genom hänvisande till *tidigare förtjänster* eller till att man är en *bra människa*, pekar intervjupersonerna på goda egenskaper eller förtjänster som kan mildra skammen:

”Jag hade en fin bil för sexhundrausen och jag reste, och jag hjälpte ett fotbollslag så de kom in i allsvenskan. Jag sponsrade väldigt många. Jag var lite som en trädgårdsmästare, tycker jag själv. Hjälpte andra upp som hade bra idéer. Tyckte det var roligt att hjälpa andra. Men man blir pestsmittad. Så upplever jag det.”(1)

Liknande utsagor är också hänvisande till *det exceptionella* i just denna normöverträdelse, så som att ”Alla skatter är betalda” eller om hur man innan den aktuella överträdelsen aldrig tidigare brutit mot betalningsnormen. Dessa redogörelser syftar till att visa på ett konto av goda egenskaper och handlingar, till en form av sympatimarginaler som kan balansera upp den aktuella överträdelsen mot betalningsnormen, och därmed förmildra skulden och kvalificera personen till erhållande av andras sympati (Clark 1988).

Intervjupersonernas berättelser kan sammantaget sägas spegla den komplexitet som omgärdar överskuldsättning. Orsaken till skulderna är många gånger svår att förstå, även för de skuldsatta själva. Likaväl är de en betydande del av intervjupersonernas liv.

Berättelserna om vem man är speglar hur skuldsatta inte bara får känna av de direkta negativa ekonomiska konsekvenserna av normbrottet utan också de indirekta genom hotet mot den socialt beroende självbilden och självkänslan som blivit konsekvensen av det skammande de utsatts för.

Som vi sett av analysen hitintills använder intervjupersonerna flera sätt för att reducera och hantera skammen och dess negativa konsekvenser. För det första fungerar den redogörande förklaringen som ett sätt att överbrygga motsättningen mellan det förväntade och

det faktiska beteendet (Fritsche 2002). När intervjupersonerna ger olika former av ursäktanden, rättfärdiganden och medgivanden, skall dessa tolkas som ett sätt att, så att säga ”gå klandraren till mötes” genom att erkänna dennes tolkning av situationen som en där den skuldsatte eget handlande är orsak till skulderna. Genom att visa på yttre omständigheter som påverkat kan överträdelsen göras mer förståelig och förhoppningsvis mildra skammandet. Den skam som ges uttryck för i de medgivande redogörelserna skall tolkas som en känsla där intervjupersonerna håller sig själv ansvariga för misslyckandet. I dessa berättelser uttrycks inte heller någon förbittring eller ilska riktad mot andra, istället riktas dessa känslor inåt.

Ett annat sätt att reducera skammen och dess negativa konsekvenser är att visa på andras ansvar för överträdelsen. I dessa berättelser accepteras inte borgenärers, bankers och myndigheters skammande. Resultatet av den upplevda skammen blir ett klander av klandraren, en aggressiv skam där intervjupersonernas upplevelse av att ha blivit fråntagen status i dessa aktörers ögon inte accepteras.

Som vi sett kan också berättelser om vem man är tolkas som ett sätt att hantera och reducera skammen. I dessa berättelser visar intervjupersonerna sig själv som någon annan en den skammade, en människa att vara stolt över. På detta sätt skyddar den skuldsatte sin självkänsla och självbild.

Som ovan också visats kan berättelser om vem man är där goda egenskaper och tidigare goda gärningar lyft fram, vara ett sätt för intervjupersonerna att visa på att hon eller han förtjänar andras sympati. På samma sätt kan också påpekandet av hur både yttre omständigheter som individen inte haft kontroll över, och påpekandet av andra aktörers ansvar, ses som sätt att visa på att man trots allt är någon som förtjänar att bli bemött i sina sympatianspråk.

5.2. Sociala konsekvenser av överskuldsättningen

Överskuldsättning har som diskuterats ovan inte bara ekonomiska och materiella konsekvenser, utan också emotionella och identitetsmässiga, och påverkar även de sociala relationer man ingår i. Överskuldsatta upplever ofta sig som isolerade (Jacobsson 2003). Intervjupersonernas berättelser handlar om ensamhet, skilsmässor, brist på förtrogna och om att bli lämnad.

En av de intervjuade vars företag gått i konkurs, berättar att han helt förlorat sitt tidigare sociala sammanhang av både familj och vänner: ”Jag hade ju mest med affärer och så att göra. Det finns ju ingen hårdare krets än den, man blir utslängd väldigt snabbt.”(1).

Intervjupersonen beskriver ensamhet och isolering. Han berättar att han valt att hemlighålla sin situation för nya människor han träffar eftersom ”De skulle aldrig ringa tillbaka”(1) om han hade varit öppen med sina skulder. De upplevelser intervjupersonen berättar om kan tolkas som det emotionella tillstånd Barbalet (2001) kallar för *narcissistisk* skam. Detta tillstånd är smärtsamt för den skammade eftersom den innebär ett självtvivel. Den bild intervjupersonen har av sig själv stämmer alltså inte överrens med den bild han upplever att andra har av honom som en ”brottsling”. Denna ”giftiga” skam (Barbalet 2001: 124) innefattar alltså en komponent av rädsla för skada mot självbilden som också gör att den skammade drar sig undan från det sociala. Intervjupersonen berättar också att han planerar att flytta utomlands.

Även om intervjupersonerna berättar om sina behov av socialt stöd och av att kunna berätta för någon, väljer de ofta att hålla överskuldssättningen och skuldsaneringen hemlig. Mot bakgrund av tidigare forskning, där man visat hur rädslan för stigmatisering kan vara så stark att den överskuggar alla andra konsekvenser av att vara överskuldssatt (Poppe 2008: 253), och det intervjupersonerna här berättar om, kan vi förstå att det skammande de upplever omfattar dem som människor: ”...den där skammen, att tänka; undrar vad andra skall tycka? Nu tycker de att jag är en sämre människa”(4). Skammen gör då att man ”hittade på saker” (4) för att dölja sin situation. Om man ändå väljer att berätta får man vara beredd på att mötas både av ”empati och med avsky”(2). Men trots risken att skammas finns det oftast någon eller några enstaka i omgivningen som den skuldsatte berättat för: ”Men sen säger jag inte det till någon, nej det gör jag inte. Jag menar, jag klarar mig ganska bra så det är ju inget som jag behöver inskränka min livsföring på så att det märks”(2). Detta att få berätta för någon och, ”Att det får landa hos någon annan”(2), är trots allt viktigt, vilket bekräftar det vi redan vet från tidigare forskning om familjens och vännernas betydelse (KF 2008). Det sociala nätverket är viktigt av flera orsaker, både för den som beviljats skuldsanering, för att klara de fem tuffa åren av skuldsanering(ibid), men också för att överleva den knappa ekonomiska situation överskuldssättning innebär. De intervjuade berättar i denna rapport om hur utbyte av tjänster och gentjänster i den närmaste omgivningen blir ett sätt att tillgodose behov som inte täcks då man lever på den nivå av existensminimum som skuldsaneringen innebär. Ett sätt att ”skaffa lite extra pengar vid sidan om”(5) för att göra livet mer drägligt, kan till exempel vara att hjälpa grannen att måla huset.

Poppes (2008) forskning visar att de sociala relationerna, och de förpliktelser som följer med dem, är viktigare för den överskuldssatte än dem gentemot borgenärer, och blir också allt viktigare ju djupare skuldsatt personen blir. Betalningsnormen ersätts med normen ”betala det

du kan när du kan”. En av intervjupersonerna i denna rapport berättar till exempel om hur hon lärde sig prioritera och ”jonglera” bland räkningarna och skulder.

Ansvar gentemot barnen är återkommande i de intervjuades berättelser, något vi redan sett en del av tidigare i analysen. Även om man lever med skulder är det viktigt att barnen sätts främst:

”På sex år hade jag inte kunnat ta med barnen på semester, inte kunnat göra någonting överhuvudtaget. Så jag sa, jag skiter i det__ _ Jag tar barnen och åker! Bara flygbiljetten för oss tre kostade fjortontusen kronor. Resten sålde vi bort på dom tre veckorna. Jag kände att, jag gör det! Jag bryr mig inte om det! Jag tror jag betalade några ansträngda inbetalningar som skulle betalas in. Så lade jag undan för tre månaders hyra också, ifall något skulle hända också. Hyran var inte så hög på den tiden. Där prioriterade jag barnen. Om man tar då trettiofem, det blir trettio, tjuugoåtta, tjugosex! Nä, jag lade tjugofyra tusen på mig och barnen. Resten lade jag på hyra och räkningar. Om man då tar tjugofyra tusen och delar det på sex år...då är det inte mycket pengar.” (4)

Även om dessa ”prioriteringar” kan ses som irrationella eller dumdristiga eftersom de både kommer att leda till ett förvärrande av skuldbördan och är att betrakta som ett kontraktsbrott i relation till borgenärer, kan de också förstås som meningsfulla i relation till andra viktiga sociala normer så som att vara en god förälder som prioriterar sina barn. I dessa redogörande förklaringar hänvisas alltså till *högre värden*. Turner & Stets (2006) hävdar både att normer skall förstås som rangordnade och att vissa normer och de värden som förknippas med dem, kommer att vara starkare knutna till individens identitet än andra. Av de intervjuades berättelser får vi förstå att normer kring det goda föräldraskapet och den känsla av ansvar man har i relation till barnen är viktigare än det ansvar man har att följa överrenskommelser gentemot borgenärer. Intervjupersonen ovan berättar vidare varför han valde att prioritera barnen: ”Men för barnen, vadå, du har ju själv barn, du vet hur det är. Hade man kunnat plocka ner månen så hade man gjort det”(4) och beskriver därmed att det goda föräldraskapet innebär att man är beredd att göra allt man kan för sina barn. Så trots att betalningsnormen är starkt förankrad och brottet mot den skapar skammande väger det moraliska ansvaret gentemot vänner och familj, och då särskilt mot barnen, tyngre i dessa berättelser men leder också till ett förvärrande av den ekonomiska situationen. I den del av skuldsättningsprocessen där den skuldsatte inser att skulderna är övermäktiga, och samtidigt att livet måste gå vidare, kan det också upplevas som poängglöst att försöka tillgodose borgenärens intresse (Poppe 2008: 133- 137).

I de intervjuades berättelser finns alltså relationen till andra både som delförklaringar till de skulder man skaffat sig och som en avgörande faktor till att kunna leva vidare under svåra påfrestningar. Sandvall (2008) beskriver hur mötet med myndighet kan innebära en

”vändpunkt” för dem som lever med överskuldssättning (2008:79) och kan också innebära att känslor av skam reduceras. Som vi redan sett tidigare i analysen skall dessa möten där skammen reduceras förstås som en situation där den skuldsatte blir bemött med sympati. Möten med myndigheter är något som återkommer längre fram i analysen, men här skall sägas att även andra för den skuldsatte viktiga personer kan få liknande betydelse. Nedan får vi ta del av en berättelse om ett sådant möte som också speglar hur det går till när den försonande berättelsen skapas, i detta fall efter ett möte mellan intervjupersonen och en läkare. Men berättelsen visar också på hur skulden över att ha försummat barnen kan vara oerhört smärtsam:

”Men han förklarade för mig, han, jag vet inte, jag vet inte riktigt HUR men...någonting fick mig att vakna där med honom. Jo! Så drog han också upp angående barnen, så sa han så här: "- Handen på hjärtat, vad kommer du ihåg av de sista åren av vad du gjort med dina barn?". Då bara ÖÖÖÖ? Hm... då kom det...(hans ögon fylls av tårar och han tystnar) Nä men då, då, då, då fick man...Det var inte bara det att, WOW jag kom på det, utan då fick jag ju ta alla de här grejerna._ _ _ jag blev tvungen att ta alla dom här grejerna som hade hänt, jag var tvungen att rannsaka mig själv på varje punkt. Jag kunde inte bara ta, så här, ok, svisch! det var inte bra för mig då går jag vidare! Nej, jag tog och dissekerade mig nästan, mer eller mindre: Ok, det här hände på grund av, det var ditt fel MEN dom och dom hade del i det. Ok, då är det i alla fall lite plus till dig, mer än bara minus. (skratt) Och det var de plussen jag letade på varje grej. Då insåg jag att det var ju mycket yttre påverkan som gjorde att jag hamnade i situationer jag gjort, även fast jag hade del i det.”

Clark (1987) visar att människors anspråk på sympati inte alltid blir bemöta eftersom givandet och mottagandet är begränsat av ett antal sociala normer som måste följas. En av dessa mest grundläggande regler är att den som gör dessa anspråk kan visa sig värdig. När intervjupersonen talar om ”plussen” innebär detta ett hänvisande till *yttre påverkan* vilket vi då kan förstå som ett sätt att visa på en sådan värdighet. Clark (1987) visar också att det är viktigt att inte be om för mycket sympati eftersom detta då kan uppfattas som girighet. När intervjupersonen skapar sin berättelse måste alltså också ”minus” hittas där han kan visa på eget ansvar, med andra ord *medgivande*. Den berättande kan då andas ut och gå vidare:

”Jag var ju tvungen att rannsaka mig själv för MIN del i varje situation. Och när jag kom underfund med detta, det var då jag kände: (Han tar ett djupt andetag och andas ut) YES! Så här är det, och det är något jag får leva med. Nästa gång någon frågar mig säger jag att, så här är det! Detta och detta hände, och DETTA var min del i det.” (4)

I berättelsen blir ansvaret mer rimligt att ta på sig genom slutsatsen att man inte endast själv skall hållas ansvarig, och genom att påvisa på hur yttre omständigheter påverkat situationen. Han berättar också att han numer är öppen med sin situation inför andra.

Som vi kommer att se nedan, skapas inte bara den överskuldsattes berättelse i relation till konkreta personer de möter utan också i relation till de generella föreställningar som omgärdar överskuldsättningen.

5.2.1. Vem man är i relationen till schablonbilden av den överskuldsatte

Som tidigare framhållits kan självets sociala natur förstås med hjälp av Cooleys (1956) begrepp *spegeljaget*. Detta innebär att de föreställningar vi har om hur andra uppfattar oss påverkar den bild vi skapar av oss själva, vår identitet. Den känsla vi får för självet är ett resultat av hur det värderas av andra. Föreställningar om den överskuldsatte som omoralisk och lättsinnig är intervjupersonerna i denna rapport väl medvetna om, och möter i sin omgivning, bland annat via underhållningsprogram på TV:

”ibland när jag tittar på det där skuldprogrammet de visar ”Lyxfällan”, jag kan inte fatta HUR de kan ha så HÖGA skulder! Flera hundratusen!(skratt). Nästan över en miljon i skulder! Hur kan de?! Hur kan de samla på sig så mycket?! Jag kan inte förstå det (skratt). Jag blir totalt paff.”(3)

Intervjupersonerna beskriver i sina berättelser hur föreställningar om överskuldsättning är ”pestsmittat”, att det finns en ”schablonbild” av den överskuldsatte där skulderna anses bero på ”något slags lättsinne”. Att vara överskuldsatt innebär att man brutit mot betalningsnormen och då av andra betraktas som ”en stor jävla bandit som inte klarar att sköta sina betalningar”(1).

Ovan beskrivs två utkristalliserade bilder eller föreställningar om den överskuldsatte där den ena, ”Slarvern” är en överskuldsatt som ägnat sig åt ett i ekonomiskt avseende omoraliskt och lättsinnigt beteende. Den så kallade ”Otursförföljde” däremot har helt enkelt haft otur och kan inte klandras för sina skuldproblem (KF 2004). Den otursförföljde är också därmed någon att känna sympati och empati för. Den skam intervjupersonerna upplever är tydligt kopplat till den negativa generella bilden av överskuldsatta: ”man kan ju inte berätta att man har skuldsanering, det är ungefär som att säga att jag har pesten, jag har HIV eller något sådant, det är ungefär samma sak” (1). Att man som skuldsatt hemlighåller sin situation kan mot denna bakgrund tyckas självklar. Men även om man hemlighåller sin ekonomiska situation och därmed löper mindre risk att drabbas av andras direkta skammande påverkas den skuldsatte på ett mera indirekt sätt av bilden av överskuldsättning som orsakad av ett

ekonomiskt lättsinne. Kemper (2001:64) menar att när en individ i relation till annan förlorar status kan detta leda till depression. En av de intervjuade berättar om hur denna typ av skammande förändrat hennes syn på sig själv, att hon var ”gladare och mer öppen förut” och att situationen ”dämpat” henne. Intervjupersonen förklarar hur det kommit att bli så:

”...ja, eftersom det är så förenat med skam ännu, så är det ju. Det är inte...jag vet inte hur jag skall säga, det är ju ingen trevlig...bild, självbild tycker jag. Ja, den är nog förändrad ja. Just att omvärldens inställning, nu vet ju inte jag, men jag menar rent allmänt, om man läser, så är det ju inga vänliga ord precis, som uttalas om skuldsatta.” (2)

De överskuldsatta får alltså påtagligt känna av hur föreställningen om att vi inte är beroende eller påverkas av vad andra tänker om oss är, som Cooley (1954) påpekar, endast en illusion som kan upprätthållas så länge vi slipper andras föraktfulla blick. Hos intervjupersonerna blir den generella bilden av den överskuldsatte som en person som ägnat sig åt lättsinnigt och omoraliskt beteende, ett spegeljag som får henne att känna skam över sig själv. Det är också denna form av skam, där individen ser sig själv som ansvarig, som leder till att hon kämpar för att leva upp till de yttre förväntningarna och visa sig konform. Av samma intervjuperson som ovan får vi förstå hur viktigt det är att visa på att man inte tillhör den omoraliska kategorin överskuldsatta:

”Sen, sen tänker jag när man läser om människor som har lånat och köpt, jag har inte köpt någonting! Jag har inga tjugiga möbler, inget överdåd med kläder eller med...Det jag gjorde var att vi reste någon gång till Grekland. Inga excesser åt något håll!”(2)

Som framhållits tidigare är berättelser eller narrativ viktiga därför att det är i de berättelser vi skapar, och sammanfogar de bilder vi har av oss själva i våra egna huvuden med de bilder vi har av vilka vi är i olika sociala kontexter (Mc Adams 2008: 242). För de intervjuade är det alltså viktigt att i andras ögon inte vara en omoralisk ”Slarver” utan en människa att känna stolthet över.

I tidigare forskning hävdas att en del skuldsatta inte verkar uppleva skam i samma utsträckning som andra och att detta troligen har att göra med att man befinner sig i ett socialt sammanhang där även andra lever med liknande bekymmer (Poppe 2008: 178). Intervjupersonerna i denna rapport ger dock ofta både direkta och verbala uttryck för skam: ”Det är ju en skamkänsla, att man inte har klarat någonting, att man inte rätt ut” (2). Emotioner som har att göra med att man skammats för att ha misslyckandet med att leva upp till en i samhället viktig norm. Men skammen har som vi sett stark koppling till en generell bild av den skuldsatte som en ”Slarver” där skammandet snarare än att riktas mot den handling som överträdelsen innebär, blir ett skammande av den överskuldsatte som människa.

Den intervjuperson som ovan berättat hur mötet med en läkare fungerat som en vändpunkt för honom, berättar vidare om hur han efter samtalet med läkaren valt att vara öppen med sina skulder även inför andra:

”Många ser det som lite skam för att de misslyckats. Jag känner bara så här att, så kände väl jag i början också men sen tänkte jag så här: Nä, nu jävlar (skrattar) det räcker nu. Folk tycker väl många gånger att, när jag pratar om sådana saker, ”wow! va öppen och ärlig du är”. Alla har vi råkat ut för saker och ting varför skall man hymla om det? Jag skäms inte för det för fem öre för det finns situationer som gjort att det har blivit som det har blivit, och då sitter man där, Pang! Och tänker: Vilken spårvagn blev jag överkörd av?” (4)

Intervjupersonen berättar om att insikten av att ”jag klarar det inte själv” gör att han också slutar hemlighålla eller ”hymla” kring sin ekonomiska situation:

”...jag sa som det var, punkt slut, så här ligger det till. Och det är ju så här, ärlighet varar längst, hur mycket det än svider. Och du vet, folk misstolkar ärlighet med att ...tjuveri och sådana grejer, utan jag menar ärlighet som person, att som person säga att, - ok, jag sitter i skiten och jag kan inte göra mycket mer än så här och så här. Då är det raka rör och då köper folk det. Den här skammen jag haft innan, över att vara skuldsatt, den har jag bara borstat av mig. Innan var det så här att: - ah, detta fixar jag själv, detta fixar jag själv, hela tiden.”

Skam är en social känsla, den situation intervjupersonen berättar om där han väljer att ”säga som det är” och att folk då ”köper det” är en situation där skammandet uteblir. Den sympati intervjupersonen erhåller innebär att han kan borsta bort det skammande han upplevt tidigare. Då berättelsen accepteras och erkänns av andra, och berättaren bemöts utan fördömande och istället av sympati skapas möjlighet att känna stolthet igen, och den skadade självkänslan kan repareras. Poppes (2008) forskning visar att när den skuldsatte går in i det som kallas för det tredje stadiet blir undvikandet av stigmatisering inte längre lika viktigt eftersom den skuldsatte nu inser att kampen om att upprätthålla den tidigare sociala identiteten är omöjlig. Byggandet av en ny identitet kan då påbörjas (2008: 129 ff.).

Sammanfattningsvis kan vi av denna andra del av analysen konstatera att intervjupersonernas berättelser vittnar om hur detta att berätta för andra kan få både negativa och positiva emotionella följder. Intervjupersonerna har fått uppleva både andras empati och avsky. Flera av berättelserna handlar dock om upplevelsen av en konstant risk att bli skammad vilket gör att intervjupersonerna ofta väljer att hemlighålla sin situation för andra. Men hemlighållandet räcker inte som strategi. De intervjuade berättar också om hur de möts av negativa bilderna av överskuldsatta i sådant de läser och i underhållningsprogram på TV. Berättelserna vittnar om känslor av eget misslyckande och självförebåelser. Dessa känslor resulterar i att man i vissa situationer kämpar för att försöka leva upp till yttre förväntningarna

och visa att man inte ägnat sig åt sådant som kan betraktas som lyxkonsumtion. Det negativa värderandet av självet och hotet mot självbilden kan också leda till en narcissistisk skam med starka känslor av tvivel och rädsla. Här drar sig individen undan från det sociala för att skydda självet.

Intervjupersonerna har inte bara upplevt negativa möten med andra. Här finns också berättelser av att bli bemött med empati och sympati. I dessa möten erfar intervjupersonerna istället vad som kan, med hjälp av Kempers (2001: 64) teorier, beskrivas som status. Erhållandet av status innebär att individen upplever aktning och respekt från den andre. Denna erfarenhet leder som vi sett till att intervjupersonen känner att man kan borsta av sig den skam man tidigare fått uppleva.

Som tidigare forskning också visat, innebär insikten om att kampen mot skulderna och bevarandet av det gamla levnadssättet är förlorad, att den skuldsatte ger upp försöken att till fullo leva upp till de förväntningar som betalningsnormen innebär. Både det sociala stödet och de sociala förpliktelserna blir nu allt viktigare. Hänvisande till *högre värden*, så som att prioritera barnen framför förpliktelser gentemot borgenärer är återkommande i intervjuades berättelser.

5.3. Mötet med myndigheter och beviljandet av skuldsanering

Som vi sett ovan har intervjupersonernas situation som överskuldsatt inneburit många negativa möten med borgenärer och myndigheter, vilka lett till förvärrande av deras situation. Även vid de tillfällen intervjuade försökt få till stånd en avbetalningsplan för att komma till rätta med skulderna har möten lett till förödmjukelser. En annan möjlig väg ut ur överskuldsättningen är att ansöka om skuldsanering, ett val långt ifrån alla väljer. Att ansöka om skuldsanering är ofta en ångestladdad process för den sökande (Sandvall 2011:79), vilket mot bakgrund av tidigare möten med myndigheter och borgenärer tycks självklart.

Som beskrivits tidigare är det till Kronofogden den överskuldsatte ansöker om skuldsanering, men det är ofta tillsammans, eller i samråd med en av Kommunens budget och skuldrådgivare som detta görs. Därmed är det tillsammans med denne som den skuldsatte går igenom alla papper och fyller i blanketten.

Till skillnad från de tidigare negativa mötena med myndigheter tycks mötet med Kommunens Budget- och skuldrådgivning och Kronofogdens skuldsaneringsenhet vara övervägande positivt. Intervjupersonerna berättar om hur Kommunens budget- och skuldrådgivare varit ”jättebra!”, ”hjälp samma”, ”vänliga” att man blivit ”väl bemött” och fått den hjälp man behövt. Sandvalls (2011) forskning visar att många av de skuldsatta upplever att ett

positivt bemötande från myndigheter kan fungera som en vändpunkt och kan reducera känslor av skam (2011: 79).

Intervjupersonerna i föreliggande rapport ger verbala och både direkta och indirekta uttryck för emotioner, så som skam, i sina berättelser. Men skammen, så väl som reduktion av den, kommer också till uttryck på andra sätt under intervjuerna, bland annat genom kroppsspråk. I en starkt känslomässigt laddad del av ett intervjusamtal berättar en kvinna om sitt möte med handläggaren på Kommunens budget- och skuld- rådgivning. Intervjupersonen visar med sitt kroppsspråk hur mötet kändes. När hon talar om hur ångestladdat det är att visa upp sina papper kryper hon ihop med överkroppen. När hon beskriver lättnaden av att bemötas utan fördömande, och om hur hon nu kan andas ända ner i magen, sträcker hon på sig igen. De känslor som skapas hos intervjupersonen görs i relationen med handläggaren, när hon möts av sympati och utan att bli värderad på basis av sina ekonomiska skulder öppnas möjligheten att känna stolthet över självet igen, vilket intervjupersonen beskriver som ”underbart” och ”skönt”. Att intervjupersonen kryper ihop, beredd på att skammas skall förstås som en reaktion på tidigare erfarenhet av att bli bemött med avsky där de egna sympatianspråken förskjutits. Att leva som överskuldssatt kan alltså sägas innebära ett emotionellt tillstånd av statusförlust i andras ögon. Det är med denna erfarenhet i bagaget intervjupersonen återigen står inför någon som potentiellt kan skamma. När detta inte inträffar, och hon istället ges status i mötet känns detta som ”en befrielse”. Även då emotioner är sociala, är de alltså hos intervjupersonen, som Barbalet (2001) beskriver också privata, i det att de upplevs och kommer till uttryck i den egna kroppen. Intervjupersonen berättar:

”Då tog jag kontakt med Budget och skuld rådgivningen här borta i (stadsdelen), och träffade en jättetrevlig tjej som såg direkt att, det här är ju åt helsicke, så här kan du ju inte ha det! Utan att vara fördömande på något sätt! Så det var, det var UNDERBART den kontakten! Hon räknade snabbt ut att, det här går ju inte, vi får göra en ansökan om sanering hos Kronofogden. _ _ _ Hon var väldigt befriande! Rak och inte det minsta fördömande. Men det var jag mot mig själv. Jag hade en liten historia om varje papper. Men hon tog ur mig det ganska snabbt med sitt rättframma sätt. Så vi gick igenom alla papper och hon suckade inte och gjorde inga värderingar av mig utan sa istället att: ”Så här kan du inte ha det! _ _ _ när jag gick där ifrån kände jag för första gången på jätte jätte länge att när jag andades så kom luften ända ner i magen istället för den där bröstkorgsandningen. Det var så hemskt och tungt ett tag.”(2)

Som Clark (1987) visat i sin forskning innebär ett bemött sympatianspråk till en känsla av att det som individen själv upplever som svårt också erkänns som svårt av andra. När handläggaren säger att ”så här kan du inte ha det!” innebär detta att hon bekräftar

intervjupersonens rätt att få sympati och hjälp med sin svåra situation. Vilket innebär att intervjuperson ges status och erkännande i relationen.

I intervjuerna vävs de skäl eller förklaringar som intervjupersonerna ger till sin situation in en berättelse. Denna slags förklaringar är som sagt också, som Fritsche (2002) klargör, av stor betydelse för den som klandrats för en överträdelse. Om berättelsen erkänns kan den socialt beroende självbilden repareras och gör det möjligt att känna stolthet igen. Som vi förstår av berättelserna om de positiva möten intervjupersoner haft med människor i sin omgivning, och här också i relation till myndigheten, kan dessa innebära en reducering av skam och bidra just till att den skadade självbilden kan börja återbyggas. En ansökan om skuldsanering kan alltså i bästa fall hjälpa den skuldsatte att skapa en berättelse eller officiellt erkänd förklaring till överskuldsättningen:

”__vi bifogade ett brev där hon (Kommunens budget- och skuld- rådgivare) verkligen poängterade att jag hade tagit hela min tjänstepension för att betala skulderna. Den skulle ju räcka nu till jag är åttio eller nittio år, och att jag hade gått i terapi för att försöka förstå varför det hände, vad det var för mekanismer. Hon skrev ned allting, och bifogade en hel sida. Jag tror det var bra.”(2)

De skäl intervjupersonen ger i den ovan återgivna berättelse om sin ansökan om skuldsanering, är något hon tillsammans med Kommunens budget- och skuldrådgivare kommer fram till. Tillsammans författar de en förklaring som överbrygger motsättningen mellan det förväntade beteendet och det faktiska normbrytandet, en berättelse som intervjupersonen då upplever som ”bra”. Beviljandet av skuldsanering kan då sedan förstås som ytterligare acceptans eller bekräftelse av förklaringen och minskar därmed de negativa emotionella effekterna av normbrottet. Eftersom de skäl som ges är kopplade till den socialt beroende självbilden skapar det positiva mötet, bekräftelsen och acceptans av skälen då möjlighet till försoning.

I andra studier visas att detta att ge skäl eller förklara orsakerna till skulderna förstås på olika sätt av den sökande i jämförelse med Kronofogden (Larsson & Jacobsson, kommande). Den skuldsattes berättelse om överskuldsättningen präglas av den sociala situationen den berättas i. Fritsche (2002) beskriver hur redogörande förklaringar som innebär ett förnekande av överträdelse troligen inte kommer att ges i en situation där den anklagade är i beroendeställning till den anklagande, vilket är fallet i relationen mellan Kronofogden och den som ansöker om skuldsanering. Relationen mellan den sökande och myndigheten är en maktrelation eftersom beslutet om ett beviljande eller ett avslag på ansökan bedöms av myndigheten. En intervjuperson berättar om hur den förklaring han själv har till varför han är

överskuld satt inte blir de skäl han anger i en ansökan. Den förklaring han ger i ansökan, menar han var egentligen ”inte sant”:

”Jag tycker att det är lite konstigt. Man skall skriva i alla skulder som man har och så skall man ge ett SKÅL till varför man söker skuldsanering. Det skälet jag skrev berodde på vad hon på budget och skuldrådgivningen sa till mig. Så det var ju inte riktigt mitt skäl varför jag sökte, utan det hon sa att jag skulle skriva. _ _ _Jag tänkte att jag får väl följa det då, hon har ju erfarenhet och de skall ju jobba ihop (Kommunens budget- och skuldrådgivningen och Kronofogden), och Kronofogden vill att man skall gå igenom dom, det är bara att stå med hatten i handen. Man är totalt utelämnad. Man har inget att säga till om. Det är bara att gilla läget. Men jag är tacksam för att dom hjälpte mig. Det kanske var rätt så som hon sa att jag skulle skriva, jag fick ju skuldsanering. Men jag skulle gärna ha velat skriva att jag var ett brottsoffer.”(1)

Intervjupersonens berättelse visar att en ansökan, även om den beviljas, inte alltid leder till en känsla av erkännande och lättnad från skam. De skäl intervjupersonen ger i sin ansökan stämmer alltså inte överrens med hans egen självbild som ”brottsoffer”. Den förklaring som bidrar till att intervjupersonen beviljas skuldsanering leder till upplevelsen av att självet blir som Barbalet (2001:104) hävdar, diskvalificerat. En redogörande förklaring som ”brottsoffer” är troligen inte en gångbar förklaring, något handläggaren på Kommunens budget och skuldrådgivare verkar vara medvetna om. I en ansökan om skuldsanering gäller det att ge en förklaring som Kronofogden sen kan godta. De skamkänslor den intervjuade ger uttryck för när han säger att han är ”totalt utelämnad” och ”man har inget att säga till om” visar på upplevelsen av att i relation till myndigheten inte få den sympati eller status han förväntar sig eller hoppats på. Situation resulterar i att intervjupersonen hamnar i ett emotionellt tillstånd av narcissistisk skam och han drar sig undan från social interaktion i självtvivel.

Analysen av mötet mellan intervjupersoner och myndighet visar vilken betydelse de narrativ som skapas har för dem som skapar dem och vilken betydelse det har att den blir erkänd av andra. De förklaringar intervjupersonerna ger i mötet handlar om vem man är. Särskilt viktigt kan vi tänka oss att dessa berättelser är i en situation där självbilden och de sociala banden är så hotade som den är för dessa personer. I de fall där intervjupersonens egen förklaring till skulderna blivit en del av de skäl som anges till Kronofogden vid ansökan om skuldsanering, kan glappet mellan det förväntade beteendet och det faktiska normbrottet överbryggas, känslan för självet kan repareras med hjälp av berättelsen och skapandet av en ny identitet påbörjas. Man upplever att de skäl man ser som riktiga är också något Kronofogden ”hörsammat”. Att mötas av sympati och erkännande blir oerhört viktigt för känslan för självet och känslan av tillhörighet. När den egna berättelsen inte erkänns innebär

detta att sympatianspråket förskjuts. Hotet mot självet förstärks och individen upplever sig återigen skammad.

5.3.1. *Upplevelser i samband med beskedet om beviljad skuldsanering*

Beskedet om beviljande av skuldsanering beskrivs av intervjupersoner som ”en befrielse”. Man går en ljusare framtid till mötes, har ett mål och slipper den ”knut i magen” som skulderna inneburit för den skuldsatte:

”Så fort jag fick skuldsanering så har allting blivit mycket mycket lättare med mina drogproblem som jag hade innan. Det känns som att nu har man en morot och att man kämpar för något liksom. Innan har jag bara känt att jag får ändå ingen chans in i samhället.”(5)

Av intervjupersonens berättelse blir det tydligt, inte bara vilken lättnad beviljandet innebär, men därmed också vilken enorm påfrestning livet som överskuldsatt är. Likaså att beviljandet av skuldsanering kan fungera som ett sätt att återknyta det band till samhället som skadats i och med överskuldsättningen. En intervjuperson försöker, med tårar i ögonen finna ord för att beskriva vad han upplevde när han fick beskedet om beviljande av skuldsanering:

”När jag fick den bekräftad och klar, verkligen godkänd DÄR ”Nu skall du börja betala”, sista november eller när det var förra året. Ja, det var ju som...ja. Hur skulle du känna om du vinner en miljon?_ _ _ det är nästan så...ah...(tystnar. Torkar tårarna)._ _ _Även fast man vet att man har...(håller andan) fem år med...existensminimum, så känns det ändå som att...ja, nu har jag i alla fall NÄSAN ovanför vattnet” (4)

Men även om intervjupersonerna uttrycker tacksamhet över att perioden av ”många mörka år” nu är över, finns också en känsla av oro inför hur man skall klara fem år av existensminimum. Ofta uttrycks känslan i relation till att man oavsiktligt skall råka göra något misstag eller avsteg från den betalningsplan som Kronofogden lagt upp, eftersom detta kan innebära att beslutet om skuldsanering upphävs:

”Jag har tänkt så ibland att det kommer väl något bakslag här av ett eller annat slag. Men...jag vet inte vad det skulle vara _ _ _dom kan väl inte ändra reglerna!? Jag menar, har man fått skuldsanering så har man. Det kan inte...jag menar, med nya regeringar som kommer och går, nya förslag, nej.”(2)

Ibland uttrycks, som ovan, en tvekan kring vilka regler som gäller eller att något skall hända som ligger utanför den egna kontrollen. Det uttrycks också oro för att ekonomiska omständigheter i livet skall förändras, så som en löneförhöjning. Detta resulterar bland annat i

att man kan låta bli att anmäla ökade utgifter, så som då hyran höjts. Man är rädd för att då ”väcka den björn som sover”, trots att en sådan anmälan om ändrade omständigheter skulle innebära att det belopp som fastslagits som existensminimum skulle komma att höjas. En annan oro som intervjupersoner uttrycker är just hur man skall klara de tuffa ekonomiska villkor skuldsaneringen innebär. En intervjuperson berättar om hur det är att leva på det belopp av existensminimum betalningsplanen tillåter och om sina känslor inför den tid av skuldsaneringen som är kvar:

”Så det kommer suga rätt hårt, och det gör det ju nu med. Jag har väl, efter att jag betalt mat, hyra och sådana grejer, så har jag femhundra kronor över. Blir jag sjuk en dag så skall de femhundrakronorna räknas som, dom skall jag buffra upp på, dom femhundrakronorna. Det funkar ju inte. Jag snusar, dom går ju där redan, direkt. Visst, så det är väl tufft. Jag är glad att jag har en tjej som är lite mer välbärgad än jag för tillfället.”(5)

Som redan tidigare visats kan de tuffa ekonomiska villkoren innebära att man också försöker skaffa extra svartjobb eller byter tjänster och gentjänster med dem i närmaste omgivningen, som en intervjuperson uttrycker det: ”jag får lösa mina pengar på annat sätt”(5).

Även om intervjupersonerna upplever mötet med både Kommunens budget- och skuldrådgivare och handläggare på Kronofogden, som väldigt positivt, beviljandet som underbart, och att den sympati de ofta bemöts med leder till av skam delvis reduceras, finns dock känslor av skam ibland kvar. Känslor som inte låter sig saneras i och med att skulderna saneras. En intervjuperson berättar om hur hon känner nu, efter det att hon blivit beviljad skuldsanering:

”Jag tycker NOG fortfarande att det är någonting att skämmas för. Jag tycker ändå det innerst inne. Jag vet, jag pratade med honom på Kronofogden i Göteborg. När man ringer upp så där så tänker jag...Nu är det nog en bister man och så. Jag blir fem år i telefonen redan innan han har svarat. Jag kände hur liten jag blev och...jag tar sats (Intervjupersonen kryper ihop och viskar:) - Hej, det är (namn). Så säger man sitt ärende och sen upptäcker man att han är ju jätte trevlig: ”- Är det några problem med det här?” frågar han. Nä, men det har gått så lätt det här, tyckte jag. Processen från samtalet med henne (på Kommunens budget- och skuldrådgivning) fram till det var klart. ”- Men det var väl skönt då?” tyckte han. Ja, jo men är det inget annat?__ __ Och då tycker jag att detta...det var så enkelt, det gick så fort, det var så lätt, och inga samtal om: ”- Hur har du lyckats få till det så här?” Ingenting. Ingen var fördömande, alla var bara jättevänliga. (skratt). Och så sitter jag där med skammen själv__ __ (2)

Att intervjupersonen upplever att det är hon själv som sitter med skammen visar på ett emotionellt tillstånd där skammen tar *hänsynsfullt* uttryck bland annat som kroppsligt hukande. Intervjupersonen gör sig liten inför risken att skämmas. Intervjupersonen är rädd för den negativa värdering av självet hon räknar med från handläggaren på Kronofogden. Denna hänsynsfulla skam är en känsla av att misslyckandet beror på den egna oförmågan och

resulterar i en kamp för att kompensera för sina misstag och därigenom återfå den status hon förlorat. Intervjupersonen berättar att hon hoppas att hon genom att ställa upp på en intervju kunnat ”hjälpa till” och också att det är:

”...kul att kunna hjälpa till. Jag gör det på olika sätt nu mer. Jag jobbar (skratt) frivilligt på (organisation), med arbete för att skicka pengar till barn i hela världen, och lite grann så där volontärarbete lite varstans. Det har blivit mitt sätt att betala tillbaka. Det känns bra! Det gör det faktiskt. Lite så där; Tack för lånet! Det känns bra att kunna göra något.” (2)

Tidigare forskning visar att överskuldssattas skamkänslor också hänger samman med upplevelsen av skuld över att ha orsakat båda sig själv och andra lidande (Poppe 2008: 178). Det faktum att känslor av skam finns kvar trots att skuldsanering beviljats och trots det positiva erkännande mötet med myndigheten inneburit för flera, skall förstås som inte minst relaterat till den generella bilden av den överskuldssatte som en omoralisk ”Slarver”. Det är alltså inte endast i relation till konkreta personer de överskuldssatta möter som självbilden och känslan för självet skapas utan också, som vi sett, i relation till de föreställningar personen har om hur andra i en större social kontext ser honom eller henne.

Intervjupersonerna uttrycker en oro inför att något oförutsägbart skall hända som kan leda till att beviljandet av skuldsanering upphävs. Det faktum att man dessutom upplever fem år av skuldsanering som att ha ”näsan ovanför vatten”, kan tolkas mot bakgrund av de förklaringar intervjupersonerna ovan givit till överskuldssättningen. Samtliga intervjuade har förklarat att skulderna beror på händelser som de menar att de inte haft någon kontroll över. När överskuldssättningen väl varit ett faktum i deras liv, har de stått i en situation av moraliska dilemman, och ibland valt ansvar gentemot nära och kära gå före det mot borgenärer. Om de grundläggande orsakerna bakom överskuldssättningen upplevs som ett resultat av handlingar med konsekvenser de inte kunnat förutse eller som ett nödvändigt ont man ”fått ta” är det mot denna bakgrund vi skall förstå den oro intervjupersonerna uttrycker. Trots att de nu är beviljade skuldsanering oroar de sig över att det än en gång ska hända något oförutsägbart som skall leda till att rätten till skuldsaneringen dras tillbaka. Det handlar om oro över att inte klara av att följa den uppgjorda betalningsplanen och göra det som Kronofogden kräver, den situation de sitter i har ju trots allt visat att de inte alltid kunnat fullfölja sina ekonomiska åtaganden även om man menar att det var bortom deras kontroll.

Trots de ofta positiva berättelserna om denna fas är alla svårigheterna alltså inte över. Beviljandet av skuldsanering kan fungera som ett erkännande av den skuldssattes redogörande förklaring och då som en bekräftelse av den skuldssattes självbild. Denna fas och kontakten

med myndigheter kan innebära en möjlighet att återfå en del av den statusförlust överskuldssättningen inneburit. När den egna berättelsen, och därmed självbilden, inte erkänts som legitim i anslutning till en ansökan har detta dock lett till ytterligare upplevelser av skam.

6. Sammanfattning

I inledningen av denna rapport beskrivs hur avregleringar av lån och kreditmarknaden inneburit ökad risk för överskuldssättning. Det ekonomiska system vi har idag bygger också på att vi konsumerar både då vi har och inte har pengar. Detta system och dessa avregleringar innebär att ett allt större ansvar läggs på den enskilde individen. En individ som antas vara välinformerad och ekonomiskt rationell och kan planera för sådant som ligger utanför den enskildes kontroll såsom förändringar på kredit- och räntemarknaden, arbetsmarknaden, för sjukdom och ändrade familjeförhållanden. Som vi sett i tidigare forskning leder dessa föreställningar om individen i sin tur till att överskuldssättning förklaras genom att klandra individen. De överskuldssattas berättelser i föreliggande rapport visar dock att dessa personer själva förklarar överskuldssättningen främst som orsakad av yttre omständigheter och av händelser de inte kunnat planera för. Samtidigt visar analysen att föreställningar om den överskuldssatte som en individ som medvetet ägnat sig åt lättsinnigt ekonomiskt beteende får intervjupersonerna att skämmas och gör det svårt för dem att vara öppna med sin situation inför andra. Berättelserna visar dessutom att den sympati intervjupersonerna har behov av riskerar att förskjutas om andra anser att deras problem är självförvållade.

Den första delen av analysen handlar främst om hur de intervjuade förklarar hur de hamnat i överskuldssättning. De redogörande förklaringar de intervjuade ger innefattar både medgivanden och vägran så väl som ursäktanden och hänvisande till omständigheter som de menar att de själva inte haft någon kontroll över. Med andra ord upplever de främst att överskuldssättningen beror på handlingar med oavsiktliga konsekvenser. I denna rapport hävdas att dessa redogörande förklaringar skall tolkas som ett sätt att hantera det skammande och den skam som är resultatet av motsättningen mellan förväntat beteende och faktisk normöverträdelse och som ett sätt att skydda den socialt beroende självbilden. Av de intervjuades berättelser framgår att upplevelsen av skam är en påtaglig del av hur det är att leva med övermäktiga skulder. Olika former av skam skapas och uttrycks beroende av hur den sociala relation där skammen skapas upplevs av intervjupersonen, och var den intervjuade lägger ansvaret för sitt misslyckande. När de berättar om hur andra aktörer, så som banker, inkassobolag eller myndigheter bär ansvar både för skuldssättningen och för att ha försvårat

möjligheten att lösa problemen, ger de uttryck för en aggressiv skam och ett klander av klandraren. Den statusförlust och det förskjutna sympatianspråk de upplever i relation till dessa aktörer uppfattas inte som rättvis. I de berättelser där medgivande till överträdelse ges kommer istället en skam till uttryck där den berättande håller sig själv ansvarig och där statusförlusten således accepteras som rättvis.

Ett annat sätt för intervjupersonerna att hantera skammen är att visa på att det finns en människa bakom överskudsättningen. En person att vara stolt över. Berättelser om olika episoder i livet där personen varit en god vän, en hjälpsam son, en ansvarstagande förälder eller arbetsgivare, osv. är återkommande teman i berättelserna. Dessa berättelser, så väl som de övriga redogörande förklaringarna till överskudsättningen, är sätt att motverka känslan av hot mot de sociala banden och skapas som ett sätt att skydda självbilden och självkänslan från skammen. Syftet med att hänvisa till tidigare förtjänster och goda egenskaper är att visa på att man är värdig andras sympati. En sympati som kan motverka skammen över statusförlust.

I den andra delen av analysen berättar de intervjuade framförallt om hur relationer till andra påverkats av överskudsättningen. Här återges och analyseras även berättelser om den ”schablonbild” som finns om överskudsatta. Berättelserna handlar om upplevelser av social exkludering och oro över att berätta om sin situation för andra på grund av risken att bli bemött med avsky. De intervjuade berättar om hur de på grund av skam hemlighåller sin situation för andra. När berättelsen om vem man är inte erkänns av andra kan detta leda till en giftig narcissistisk skam. Individerna drar sig undan från det sociala för att skydda självet från det självtvivel som blir resultatet av andras negativa värderande. Lika viktigt som det kan vara att hemlighålla sin situation från andra för att undkomma skammande, lika viktigt är det att få berätta och uppleva andras sympati för de svårigheter man lever med. I de situationer intervjupersoner blivit bemötta i sina sympatianspråk reduceras skamkänslorna och de ger istället uttryck för stolthet och självförtroende. En av intervjupersonernas berättelse visar på de redogörande förklaringarnas betydelse för möjligheten att erhålla andras sympati. Intervjupersonen skapar en berättelse där medgivande till överträdelse balanseras med hänvisande till yttre omständigheter. Intervjupersonen upplever då att andra ”köper” hans berättelse. Han har alltså skapat en berättelse som blir möjlig att ”leva med” eftersom den blir socialt erkänd och därmed till upplevelsen av att inte behöva skämmas längre.

I berättelserna finns också hänvisande till andra viktiga normer och värden som förknippas med dessa. Intervjupersonernas utsagor visar till exempel att det är viktigare att leva upp till normer kring ett gott föräldraskap än att leva upp till förpliktelser gentemot borgenärer. Att vara en bra förälder till sina barn är något att vara stolt över. Den skam

intervjupersonerna upplever i relation till att bryta mot betalningsnormen ställs här i relation till den skam som skapas av att inte leva upp till förpliktelser man känner inför barnen.

Skam skapas och kommer till uttryck i de intervjuades berättelser när de talar om de schablonbilder som förekommer kring vilken sorts människa den överskuldssatta är och vilka orsaker som ligger bakom överskuldssättning. De föraktfulla och moraliserande bilderna av överskuldssatta som människor som ägnat sig åt lättsinnigt ekonomiskt beteende, påverkar starkt dessa personers självkänsla. Dessa skammande föreställningar blir ett spegeljag som får henne eller honom att skämmas för sig själv som människa och där andra sidor och förtjänster hos henne eller honom faller i skuggan av att vara överskuldssatt.

I den tredje och sista delen av analysen återges och analyseras de överskuldssattas berättelser om sina möten med myndigheter i samband med ansökan om, och beviljandet av, skuldsanering. De intervjuades berättelser visar att mötet med Kommunens budget- och skuldsanering och Kronofogdens skuldsaneringsenhet, till skillnad från de tidigare mötena med andra myndigheter, ger flera möjligheter till avlastning från skam. Det är alltså viktigt för intervjupersonerna att de blir respekterade och att man litar till det de säger. Att flera upplever att mötet med Kommunens Budget- och skuldrådgivare leder till en känsla av befrielse kan vi förstå som ett resultat av att man blivit bemött med sympati som ger skamreducering och en känsla av att vara värdig andras sympati och hjälp. Hos myndigheten kan alltså den överskuldssatte inte bara få hjälp med en ansökan om skuldsanering utan också med att återbygga sin självbild och läka de brutna sociala banden. För intervjupersonerna har den redogörande förklaringen, eller narrativen, en annan betydelse än det återgivande av ”faktiska” eller ”objektiva” händelser myndigheter efterfrågar som grund för Kronofogdens beslut om beviljande eller avslag på ansökan. Den berättelse de intervjuade skapar är en berättelse om vem man är, om de svårigheter man upplevt, och är därmed också en berättelse som innebär ett sympatianspråk. Om berättelsen inte godtas som ett giltigt skäl i en ansökan, kan detta som vi sett av analysen, innebära att självet upplevs som diskvalificerat. Följden blir en narcissistisk skam av självtvivel och ett undandragande från det sociala.

I de intervjuades berättelser finns flera utsagor som visar på att beviljandet av skuldsanering upplevs som en befrielse och början på slutet av många tunga mörka år. Detta skall enligt den analys som genomförts här förstås som inte bara beroende av den ekonomiska lättnad den kan innebära, utan också som en möjlig väg ur det skammande som överträdelsen resulterat i. Detta väcker frågor kring hur de som fått avslag på sin ansökan upplever och hanterar sin situation. Dessa personers situation är således att betrakta som ett angeläget ämne för fortsatt forskning. Likaså vilka orsaker som ligger bakom att skuldsaneringen ibland

avbryts innan de fem åren är över, kan det bero på bristen på socialt stöd? Överskuldssättning drabbar enskilda människor och som vi sett av analysen gör den det med stor kraft. Kraftfullheten kan bero på att människor också alltid finns inskrivna i sociala sammanhang. Intervjupersonernas berättelser visar vilken betydelse överskuldssättningen får framförallt socialt och emotionellt. Den skam och det skammande de intervjuade upplever är en påtaglig del av deras liv som skadar den socialt beroende självbilden och de sociala banden. Myndigheter har det visat sig kan vara en stor hjälp för dessa utsatta. Det är då dock av stor vikt att de som söker hjälp inte bara ses som personer med en viss ekonomisk situation utan att de också ses som sociala och kännande människor med en berättelse, som innefattar ett sympatianspråk och en självbild som behöver andras erkännande.

Referenslista

- Aspers, P (2010) *Etnografiska metoder*. Malmö: Liber.
- Barbalet, J.M (2001) *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, C (1987) "Sympathy Biography and Sympathy Margin", *The American Journal of Sociology* Vol. 93 No. 2. 290-321.
- Cooley, C (1956) *Human Nature and the Social Order*. Glencoe Illinois: The Free Press.
- Engdahl, O & Larsson, B (2011) *Sociologiska perspektiv. Grundläggande begrepp och teorier*. Lund: Studentlitteratur.
- Fritsche, I (2002) "Account Strategies for the Violation of Social Norms: Integration and Extension of Sociological and Social Psychological Typologies". *Journal for the Theory of Social Behavior*. Vol. 32 No. 4, 371- 394.
- Jacobsson, B (2003) "Evighetsgäldenärer" i *Överskuldssättning – omfattning, orsaker och förslag till åtgärder*. PM. Konsumentverket.
- Johansson, A (2005) *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Kemper, T (2001) "A Structural approach to Social Movement Emotion" i Goodwin, J (red), *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kemper, T (2006) "Power and Status and the Power-Status Theory of Emotion" i Stets & Turner (red.) *Handbook of the Sociology of Emotions*. New York: Springer.
- Konsumentverket (2003) *Överskuldssättning – omfattning, orsaker och förslag till åtgärder*. PM. Konsumentverket.
- Kronofogden (2012) <http://www.kronofogden.se/20125.html> (2012- 09- 20).
- Kronofogden (2012) *Omvärldsanalys 1. April 2012*. Kronofogden
- Kronofogden (2008) *Alla vill göra rätt för sig: Överskuldssättningens orsaker och konsekvenser*. Rapport. Kronofogden.
- Kronofogden (2004) *Så uppfattar borgenärer och gäldenärer skuldsaneringsprocessen*. Rapport. Kronofogden.
- Larsson, B (2012) *Kreditsamhällets framväxt- om konsumtionskrediter och konsumism ur ett historiskt perspektiv*. Paper till sociologidagarna 2012.
- Larsson, B & Jacobsson, B (kommande). Accounting for personal overindebtedness: Debtors' accounts in applications for debt relief at the Swedish Enforcement Authority, *Sociological Research Online*.
- Mc Adams, D (2008) "Personal Narratives and the Life Story", i Robins & Pervin (red), *Handbook of Personality: Theory and research*. NY: Guilford Press.
- Poppe, C (2008) *In to the Debt Quagmire. How Defaulters Cope With Severe Debt Problems*. Diss. Department of Sociology and Human Geography. University of Oslo, Norway.

Poppe, C (2004) "The relative debt burden and the likelihood of running into debt- and payment problems" i *Hushållens överskuldsättning i Norden. Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldsättning*. TemaNord 2004:513. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.

Reissman, C (2003) "Narrative Analysis". *Encyclopedia of Social Science Research methods*. (red.) Thousand Oaks, Ca: SAGE, 2003. 706- 10. *SAGE Reference Online*. Web. 2 Feb. 2012.

Sandvall, L (2008) "Från skuldsatt till skuldfri. Processer, strategier och påverkande faktorer". *Rapportserie i socialt arbete*. 1652-8573 ; 2008:5. Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet.

Sandvall, L (2011) *Överskuldssättningens ansikten. En studie om vägarna in och ut ur ekonomiska svårigheter*. Avhandling. Linnéuniversitet. Växjö: Linnaeus University Press.

Scheff, T (1988) "Shame and Conformity: The deference- Emotion System". *American Sociological Review*. Vol. 53 No. 3. 395-406.

Scheff, T (1995) "Shame and Related Emotions: An Overview". *American Behavioral Scientist*, Vol. 38. 1053-1059.

Turner, H & Stets E (2006) "Moral Emotions" i *Handbook of the Sociology of Emotions* Stets & Turner (red). New York: Springer.

Tufte, PA (2004) "Managing straitened circumstances" i *Hushållens överskuldssättning i Norden. Rapport från ett samnordiskt forskningsseminarium om orsakerna till och konsekvenserna av nordiska konsumenters överskuldssättning*. TemaNord 2004:513. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.

Vetenskapsrådet.
http://www.ibl.liu.se/student/bvg/filarkiv/1.77549/Forskningsetiska_principer_fix.pdf (2012 - 09 - 28)

Wettergren, Å (2012) "Sympathy, Humiliation and Shaming of Institutionalized Helper Interactions", opublicerat manuskript.